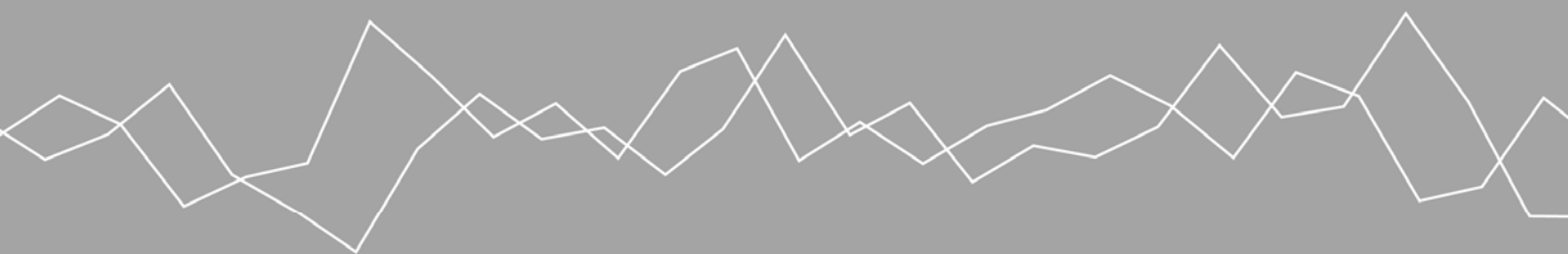

Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie

Amsterdam, mei 2008
In opdracht van Stichting voor Industriebeleid en Communicatie

Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie

Ruud Dorenbos
Omer Sheikh
Peter Risseeuw

Stichting voor Industriebeleid en Communicatie

seo economisch onderzoek

“De wetenschap dat het goed is”

SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winstoogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.

SEO-rapport nr.: 2008-29

ISBN: 978-90-6733-443-3

Copyright © 2008 SEO Economisch Onderzoek Amsterdam. Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	1
1.1	Achtergrond.....	1
1.2	Afbakening van het onderzoek	2
1.3	Concurrentie-indicatoren	3
1.4	Referentielanden	3
1.5	Leeswijzer.....	4
2	De maakindustrie in Nederland	5
2.1	Aantal bedrijven.....	5
2.2	Werkgelegenheid.....	6
2.3	Toegevoegde waarde.....	8
2.4	De Nederlandse maakindustrie in internationaal perspectief.....	9
3	Concurrentiepositie	13
3.1	Arbeidsproductiviteit en arbeidskosten	13
3.2	Investerings- en innovatiequote	15
3.3	Onderwijsniveau	18
3.4	Fiscaal klimaat	20
3.5	Handelsklimaat.....	21
3.6	Energie- en transportkosten	22
3.7	Wisselkoersen.....	26
4	Vestigingsklimaat	29
4.1	Startende ondernemingen	29
4.2	Fusies, overnames en opheffingen	30
4.3	Verplaatsingen vanuit- en naar Nederland	31
5	Faciliterend beleid	37
5.1	Thema I: Investeren in kennisverwerving, onderzoek en ontwikkeling.....	39
5.2	Thema II: Investeren in onderwijs	42
5.3	Thema III: Investeren in Innovatie en Ondernemerschap	43
5.4	Thema IV: Investeren in Samenwerking	44
5.5	Thema V: Verplaatsing activiteiten naar het buitenland	46

5.6	Thema V: Vestiging van buitenlandse bedrijven in Nederland	47
5.7	Thema VI: Startende ondernemingen.....	48
Bijlage A.1		51
Bijlage A.2		52
Bijlage A.3		53
Bijlage A.4		54
Bijlage A.5		55
Bijlage A.6		56
Bronnen & literatuur		57

Woord vooraf

De Stichting voor Industriebeleid en Communicatie (SIC) ontwikkelt activiteiten om de aandacht voor de industrie te stimuleren, door actuele kennis van en inzicht in de industriële ontwikkelingen te verwerven en deze kennis naar buiten te brengen. De SIC wil het industriebeleid van de overheid, sociale partners en bedrijven stimuleren en meedenken over de richting die dit beleid uit moet gaan. SIC vraagt aandacht voor de ontwikkeling van de maakindustrie in Nederland en benadrukt de belangrijke bijdrage van de maakindustrie aan de welvaartscreatie, de werkgelegenheid, de export en de productiviteitsgroei van de Nederlandse economie.

In dit rapport schetst SEO Economisch Onderzoek de ontwikkelingen in de Nederlandse maakindustrie, waarbij als thema de concurrentiepositie van deze sector centraal staat. De ontwikkeling van het aantal bedrijven en de werkgelegenheid in de periode 1996-2006 wordt beschreven, waarbij wordt nagegaan in hoeverre de ontwikkelingen binnen de industrie gedurende het afgelopen decennium verschillen t.o.v. de Nederlandse economie en de maakindustrie in (vooral) de direct omliggende landen. De concurrentiepositie van de maakindustrie wordt beschreven aan de hand van een aantal indicatoren, zoals arbeidsproductiviteit, arbeidskosten, het fiscale klimaat en het onderwijsklimaat. Ook wordt ingegaan op het aantal starters in de maakindustrie, nieuwe vestigingen, investeringen naar en uit het buitenland en naar de omvang en richting van bedrijfsverplaatsingen naar het buitenland. Er wordt tevens aandacht besteed aan de ontwikkelingen ten aanzien van het faciliterend beleid bij overheid en sociale partners.

Namens het bestuur van de Stichting voor Industriebeleid en Communicatie,

Willem van der Stokker
Voorzitter

Samenvatting & conclusies

Deze rapportage geeft een overzicht van de stand van zaken binnen de Nederlandse maakindustrie. Allereerst schetsen we het aandeel van de maakindustrie in de Nederlandse economie. Daarbij kijken we niet alleen naar de situatie in 2006, maar ook naar de ontwikkeling van dit aandeel door de tijd. Vervolgens staat de concurrentiepositie van de Nederlandse maakindustrie ten opzichte van een aantal nabijgelegen landen centraal. De concurrentiepositie wordt in kaart gebracht aan de hand van een aantal indicatoren, zoals arbeidsproductiviteit, arbeidskosten, het fiscale klimaat en het onderwijsklimaat. Ook gaan we in op het aantal starters in de maakindustrie, nieuwe vestigingen en bedrijfsverplaatsingen vanuit en naar het buitenland. Tot slot wordt er een blik geworpen op het faciliterend beleid van de Nederlandse overheid en de sociale partners dat ten doel heeft het creëren van een zo gunstig mogelijke omgeving voor de Nederlandse maakindustrie.

De belangrijkste conclusies en observaties uit dit rapport zijn:

- De maakindustrie neemt een belangrijke plaats in binnen de Nederlandse economie. In ruim 41.000 bedrijven werken 824.000 personen, die dertien procent van de Nederlandse toegevoegde waarde creëren.
- Na 2001 is het aantal bedrijven in de Nederlandse maakindustrie nauwelijks gegroeid. Het aantal arbeidsplaatsen in de maakindustrie, neemt volgens de statistiek vanaf 2001 af. Dit is echter goeddeels optisch bedrog: door *outsourcing* verschuiven er bij gelijkblijvende bedrijvigheid in de statistieken arbeidsplaatsen van industrie naar dienstverlening. De toegevoegde waarde van de maakindustrie blijft groeien.
- De productiviteit van de Nederlandse maakindustrie verschilt niet van die in de buurlanden. Ook wat betreft de beloning per arbeidsuur is de ontwikkeling van de Nederlandse maakindustrie nagenoeg identiek aan die van de buurlanden.
- De investeringen van de maakindustrie in onderzoek en ontwikkeling (R&D) zijn sinds 2001 fors toegenomen. Deze toename is vooral te danken aan de chemische industrie. In vergelijking met de buurlanden blijven de investeringen in R&D als percentage van het BNP achter. Gelet op het hoge aantal toegekende patenten per miljoen inwoners, behoort Nederland qua rendement van de investeringen in R&D wel tot de betere presterende landen.
- Ten aanzien van onderwijs laat Nederland een vergelijkbaar beeld zien. In vergelijking met de buurlanden spendeert Nederland een laag percentage van het BNP aan hoger onderwijs, maar qua rendement, uitgedrukt in academische promoties, aantallen wetenschappers en ingenieurs, scoort Nederland bovengemiddeld.
- In vergelijking met de ons omringende landen betalen Nederlandse bedrijven een hoge prijs voor energie. Het gevolg is dat grootgebruikers van energie, zoals de chemische industrie, maatregelen nemen om efficiënter om te springen met energie.

- De prestaties van de Nederlandse transportsector worden zeer hoog gewaardeerd. Internationaal behoort Nederland bij de wereldtop. Alleen over de prijs van de diensten zijn de gebruikers minder te spreken. Niettemin loopt de ontwikkeling van de transportprijzen in Nederland niet uit de pas vergeleken met de buurlanden.
- De valutarisico's binnen Europa zijn klein. De EU-landen die de Euro nog niet hebben geïntroduceerd hebben hun eigen munt wel al gekoppeld aan de Euro. Wereldwijd bestaan er nog wel degelijk valutarisico's. Ten opzichte van de meeste landen wordt de euro meer waard. Dit zal een positief effect hebben op de hoeveelheid geïmporteerde goederen, maar een negatief effect op de export.
- Het aantal starters in de maakindustrie bedraagt slechts vier procent van het totaal aantal starters in Nederland, terwijl zes procent van de bedrijvigheid in Nederland onderdeel uitmaakt van de maakindustrie. De meeste startende ondernemers in de maakindustrie zijn te vinden in de metaalproductenindustrie.
- De omvang van *offshoring* (het verplaatsen van bedrijfsactiviteiten naar lagelonenlanden) valt mee. Bijna 82 procent van de bedrijven in de industrie geeft aan geen activiteiten naar het buitenland verplaatst te hebben tussen 2001 en 2006 of is dat nog van plan te doen. De bedrijven binnen de *hoogwaardige* industrie laten echter een ander beeld zien: 31 procent geeft aan in de periode 2001-2006 activiteiten naar het buitenland te hebben verplaatst, 16 procent is voornemens dat te doen.

Tabel A geeft een overzicht van de positie die Nederland ten opzichte van de vijf nabijgelegen landen inneemt voor wat betreft de onderzochte indicatoren.¹ Het beeld dat uit deze tabel naar voren komt geeft geen aanleiding om de alarmklokken te luiden. Het blazen van de loftrumpet is echter ook niet op zijn plaats. Waar het gaat om de concurrentiepositie van de maakindustrie neemt Nederland over vrijwel de hele linie een middenpositie in ten opzichte van de nabijgelegen EU-landen.

De vraag die de betrokken partijen (bedrijven, overheid, sociale partners) zich kunnen stellen is in hoeverre de middenmootpositie van Nederland gewenst is. Het is een veilig gevoel dat er geen sprake is van achterstanden.² Maar afgezien van de –met de handelspositie van Nederland samenhangende– kwaliteit van de logistieke infrastructuur, is er geen onderdeel van het vestigingsklimaat waarin Nederland excelleert voor de maakindustrie. In marketingtermen: we ontberen een *unique selling proposition*.

In hoofdstuk vijf is een overzicht gegeven van het faciliterend beleid zoals dat door overheid en sociale partners wordt ingevuld om het ondernemingsklimaat binnen de Nederlandse maakindustrie te versterken. Daarbij blijkt dat er voor alle thema's waar het industriebeleid zich op richt meerdere voorbeelden van maatregelen en beleid zijn waar te nemen. Sommige maatregelen worden tevens gemonitord en/of geëvalueerd (bijvoorbeeld BSIK, WBSO, innovatievouchers) ande-

¹ België, Duitsland, Frankrijk, Spanje en het Verenigd Koninkrijk.

² De achterblijvende R&D inspanningen zijn een belangrijk punt van aandacht in het faciliterend beleid van de overheid.

re maatregelen (IPC, Smartmix) verkeren in een nog wat priller stadium. Ten aanzien van het thema ‘verplaatsing activiteiten naar het buitenland’ is alleen het actieprogramma ‘internationaal ondernemen’ in het overzicht opgenomen. Voor dit thema is de vraag op zijn plaats wat het faciliterend beleid precies zou moeten beogen. Het thema ‘startende ondernemingen’ kent een aantal maatregelen die tot doel hebben om de toegang van het MKB tot bankkrediet te vergroten en de financieringsmogelijkheden te verbeteren (BBMKB, groeifaciliteit). Hoewel een directe relatie niet onmiddellijk aangetoond kan worden is het wel opvallend dat uit de laatste cijfers van de Kamer van koophandel blijkt dat het aantal startende ondernemers opnieuw sterk is gestegen, van 90 duizend in 2006 naar ruim 101 duizend in 2007. Het aantal starters in de maakindustrie is tussen 2002 en 2007 met 33 procent toegenomen.

Europa gaat een steeds belangrijker rol spelen. Nederland participeert in enkele Europese *megaprojecten*. Hierbij wordt niet een omgeving geschapen voor een concurrerende Nederlandse maakindustrie, maar voor een concurrerende Europese maakindustrie. Er ligt een mooie uitdaging voor de Nederlandse bedrijven in de maakindustrie om daarin een vooraanstaande rol te spelen.

Tabel A Overzicht positie Nederland ten opzichte van nabijgelegen landen naar indicator

Indicator (2005/2006)	Benedengemiddeld		Gemiddeld		Bovengemiddeld	
Groei/daling bedrijven in maakindustrie 2001-2005	Duitsland (sterkste daling)	VK	België	Nederland	Spanje	Frankrijk (groei)
Groei/daling banen in maakindustrie 2001-2005	Nederland (sterkste daling)	VK	België	Frankrijk	Duitsland	Spanje (lichtste daling)
Groei/daling toegevoegde waarde 2001-2005	VK (daling)	Frankrijk	Duitsland	Nederland	België	Spanje (groei)
Productie per arbeidsuur	Spanje	België	Nederland	Duitsland	VK	Frankrijk
Productie per arbeidsjaar	Spanje	België	Nederland	Duitsland	Frankrijk	VK
Beloning per arbeidsuur	Duitsland	Spanje	België	Frankrijk	Nederland	VK
Investeringen in R&D als percentage van BNP	Spanje	Nederland	VK	België	Frankrijk	Duitsland
Aantal patenten per miljoen Inwoners	Spanje	VK	Frankrijk	België	Nederland	Duitsland
Belastinglast ¹		Duitsland	VK	Nederland	Frankrijk	België
Investeringen in hoger onderwijs als percentage van BNP	VK	Duitsland	Nederland	België	Spanje	Frankrijk
Academische promoties als percentage van het leeftijdscohort	België	Frankrijk	Spanje	Nederland	VK	Duitsland
Wetenschappers en ingenieurs als percentage van de beroepsbevolking	Spanje	Frankrijk	VK	Nederland	Duitsland	België
Elektriciteitsprijzen	Frankrijk	Spanje	België	Nederland	VK	Duitsland
Gasrijzen	België	Spanje	Frankrijk	Nederland	VK	Duitsland
Transportprijzen	Frankrijk	Duitsland	België	Nederland	VK	Spanje

1 Voor Spanje geen gegevens beschikbaar

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Hoe staat de Nederlandse industrie er voor? Het beeld dat daarover in de media verschijnt, is divers. Soms verschijnen er positieve berichten, waaruit blijkt dat de omzet en export aan het toenemen zijn, vaker wordt er echter bericht over activiteiten die verplaatst worden naar lagelonenlanden of dat grote Nederlandse industriële bedrijven worden gesplitst of zelfs opgekocht. Een feit is dat de Nederlandse industrie voortdurend in beweging is. De relatie met het buitenland speelt daarbij voor een klein land als Nederland een belangrijke rol.

In dit rapport staat in het eerste deel de vraag centraal in hoeverre de Nederlandse maakindustrie zich qua concurrentiekracht staande weet te houden in internationaal perspectief.³ Daarbij wordt er eerst een overzicht gegeven van de ontwikkeling van het aantal bedrijven, werkgelegenheid en toegevoegde waarde in de Nederlandse maakindustrie en in een aantal referentielanden (overwegend EU-landen). Vervolgens worden een aantal indicatoren besproken die een beeld geven van de concurrentiepositie van de Nederlandse maakindustrie, wederom in vergelijking tot de referentielanden. Om een zo volledig mogelijk beeld te schetsen wordt er ook naar de dynamiek van de Nederlandse maakindustrie gekeken. Wat dit laatste betreft zijn wij bijvoorbeeld geïnteresseerd in het aantal starters maar ook in de omvang en richting van bedrijfsverplaatsingen (vanuit en naar Nederland) binnen deze industrie.

De resultaten van dit eerste deel hebben een overwegend cijfermatig karakter. Concreet betekent dit dat op basis van een uitgebreide bronneninventarisatie, kentallen uit de Nederlandse economie zijn verzameld met als doel een helder beeld te presenteren van concurrentiekracht en het vestigings- en ondernemingsklimaat van de Nederlandse maakindustrie. De resultaten hebben betrekking op de periode 1996-2006.⁴

Het tweede deel van het rapport heeft een beleidsmatig karakter. Om de Nederlandse maakindustrie verder te ondersteunen wordt er facilitair beleid gevoerd zowel vanuit de overheid als de sociale partners. Daarbij wordt er op een achttal thema's ingezet die variëren van investeren in samenwerking tot maatregelen om startende ondernemingen te ondersteunen.⁵ Per thema zal er een overzicht worden gegeven van de ontwikkelingen op het gebied van facilitair beleid bij de overheid en sociale partners.

³ D.w.z. in vergelijking tot andere EU-landen maar ook in vergelijking tot landen zoals Japan, Korea en de VS.

⁴ Onder andere CBS, Eurostat, OECD, EZ, koepelorganisaties.

⁵ Met uitzondering van het thema 'imago'. Dit thema valt niet binnen het kader van dit onderzoek.

1.2 Afbakening van het onderzoek

In dit rapport staat de *maakindustrie* centraal. De maakindustrie omvat bedrijven die materialen tot nieuwe producten verwerken. De maakindustrie wordt gedefinieerd als de bedrijfstakken die in de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 93) van het CBS onder de sectie ‘D. Industrie’ vallen (codes 15 t/m 37).⁶ Het CBS kijkt naar de kernactiviteit van een bedrijf om te bepalen of zij een bedrijf in de dienstensector indeelt of in de sector industrie. Het is echter zeer wel mogelijk dat een bedrijf naast haar industriële hoofdactiviteit nog enkele omvangrijke nevenactiviteiten heeft die als diensten te kenmerken zouden zijn (bv. catering, transport, financiering etc.). De volgende sectoren vallen volgens de SBI-indeling van het CBS onder de maakindustrie.

- Voedings- en genotmiddelenindustrie (SBI 15)
- Textiel- en lederindustrie (SBI 17-18)
- Papierindustrie (SBI 21)
- Uitgeverijen en drukkerijen (SBI 22)
- Aardolie- en steenkoolverwerkende industrie (SBI 23)
- Chemische industrie (SBI 24)
- Rubber- en kunststofverwerkende industrie (SBI 25)
- Basismetalenindustrie (SBI 27)
- Metaalproductenindustrie (SBI 28)
- Machine- en apparatenindustrie (SBI 29)
- Kantoormachine en computerindustrie (SBI 30)
- Overige elektrische apparaten (SBI 31)
- Audio-, video-, telecommunicatie-apparatuur (SBI 32)
- Medische- en optische apparatenindustrie (SBI 33)
- Auto-, aanhangwagen-, opleggerindustrie (SBI 34)
- Overige transportmiddelenindustrie (SBI 35)
- Hout-, meubel- en overige industrie (SBI 36)

De maakindustrie bestrijkt een zeer divers scala aan industriële activiteiten. De chemische industrie kenmerkt zich bijvoorbeeld door een hoge kapitaal- en kennisintensiteit terwijl de hout- en meubelindustrie juist een lage kapitaal- en kennisintensiteit laat zien (Sleegers en den Ouden 1998). Er bestaan bovendien duidelijke verschillen naar omvang van de bedrijfstakken, zowel wat betreft het aantal bedrijven als het aantal banen per subsector. Om tot heldere en goed interpreteerbare resultaten te komen zullen zowel de resultaten voor de maakindustrie als geheel worden gepresenteerd als die van de afzonderlijk grootste bedrijfstakken (naar aantal banen). Indien er opmerkelijke resultaten worden gevonden voor andere afzonderlijke bedrijfstakken worden deze ook gepresenteerd. De zes grootste bedrijfstakken (gemeten naar aantal banen anno 2005) binnen de maakindustrie zijn:

⁶ Deze zogenaamde Standaard Bedrijfsindeling (SBI'93) voldoet ook aan internationale eisen van vergelijkbaarheid zoals die door Eurostat aan het CBS worden opgelegd.

- Hout-, meubel- en overige industrie;
- Voedings- en genotsmiddelen industrie;
- Metaalproducten industrie;
- Machine- en apparatenindustrie;
- Uitgeverijen/drukkerijen;
- Chemische industrie.

1.3 Concurrentie-indicatoren

Aangezien de concurrentiepositie van de Nederlandse maakindustrie het centrale thema is binnen dit rapport is het van belang een beter begrip te krijgen wat ermee wordt bedoeld. Brouwer c.s. (2003) definiëren concurrentiepositie van de industrie 'losjes' als de aantrekkelijkheid van de producten in vergelijking met de producten van buitenlandse producenten. De aantrekkelijkheid hangt af van hoe duur de arbeids- en inkoopkosten zijn, met hoeveel en wat voor soort kapitaalgoederen geproduceerd wordt, en hoe slim er geproduceerd wordt. Hieruit zijn verschillende categorieën van indicatoren te herleiden:

- Arbeidsproductiviteit (productie per arbeidsuur, arbeidsjaar) en arbeidskosten (beloning per arbeidsuur);
- Investeringsquote en innovatiequote (investeringen in R&D vanuit bedrijven, aantal ingediende patenten e.d.);

Naast deze indicatoren die vooral bedrijfstakintern van aard zijn, kunnen een aantal indicatoren genoemd worden waar de overheid direct of indirect invloed op uitoefent:

- fiscaal klimaat (totale belastingdruk, vennootschapsbelasting, belastingvoordelen, subsidies);
- handelsklimaat (export- en import);
- onderwijsklimaat (bijvoorbeeld investeringen in het hoger onderwijs, aantal academische promoties, aantal wetenschappers en ingenieurs als percentage van de beroepsbevolking, R&D vanuit overheid);
- energie- en transportkosten;
- wisselkoersen.

Zoals eerder aangegeven besteden we ook aandacht aan de dynamiek van de Nederlandse maakindustrie. Concreet betekent dit dat wij kijken naar het aantal starters in de maakindustrie, het aantal fusies en overnames maar ook naar de omvang en richting van bedrijfsverplaatsingen (vanuit en naar Nederland).

1.4 Referentielanden

In de keuze voor de referentielanden zijn we uitgegaan van geografische en praktische motieven. Het ligt voor de hand om vooral vergelijkingen te maken met de maakindustrie in die landen die geografisch het dichtst bij Nederland in de buurt zitten. Dit betekent dat we in de vergelijkingen

vooral kijken naar België, Duitsland, Frankrijk, Spanje en het Verenigd Koninkrijk. Indien van belang wordt er ook verwezen naar interessante verschillen of overeenkomsten met de volgende landen: Ierland, Finland, Zweden, Hongarije, Polen, Tsjechië, Verenigde Staten, Japan en Zuid-Korea. Over het algemeen zijn de benodigde data voor deze landen beschikbaar en betrouwbaar. De keuze voor deze landen heeft daarmee tevens een praktische achtergrond.

Aangezien er nog geen betrouwbare gegevens bestaan voor de opkomende BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India, China) blijven deze (helaas) buiten beeld.

Bij het maken van een internationale vergelijking is het niet altijd mogelijk om specifieke omstandigheden en regelingen voor de industrie er uit te lichten. Op nationaal niveau is veel beleid generiek gedefinieerd. Generieke vergelijkingen worden door allerhande instanties gerapporteerd, zoals de OECD en het World Economic Forum. We hebben er zoveel mogelijk naar gestreefd in dit rapport industriespecifieke zaken uit te lichten.

1.5 Leeswijzer

De opbouw van dit rapport ziet er als volgt uit. Hoofdstuk 2 schetst een beeld van de maakindustrie anno 2007 alsmede de ontwikkeling van deze industrie vanaf 1996. Hier wordt onder andere de ontwikkeling beschreven van het aantal bedrijven en de werkgelegenheid over de periode 1996-2006. Ook wordt nagegaan in hoeverre de ontwikkelingen binnen de industrie gedurende het afgelopen decennium verschillen t.o.v. (1) de Nederlandse economie en (2) de maakindustrie in (voornamelijk) de direct omliggende landen. Hoofdstuk 3 beschrijft de concurrentiepositie van de maakindustrie aan de hand van een aantal indicatoren, zoals onder andere de arbeidsproductiviteit, arbeidskosten, het fiscale klimaat en het onderwijsklimaat. Hoofdstuk 4 gaat in op de dynamiek van de Nederlandse maakindustrie. Concreet betekent dit dat wij kijken naar het aantal starters in de maakindustrie, het aantal opheffingen, fusies en overnames en naar de omvang en richting van bedrijfsverplaatsingen, vanuit en naar Nederland. De ontwikkelingen ten aanzien van het faciliterend beleid bij overheid en sociale partners worden beschreven in hoofdstuk 5. De Stichting voor Industriebeleid & Communicatie onderscheidt een 8-tal thema's waar het faciliterend beleid betrekking op heeft. Per thema wordt een overzicht gegeven van faciliterend beleid bij overheid en sociale partners.⁷

⁷ Met uitzondering van het thema 'imago'. Dit thema valt niet binnen het kader van dit onderzoek.

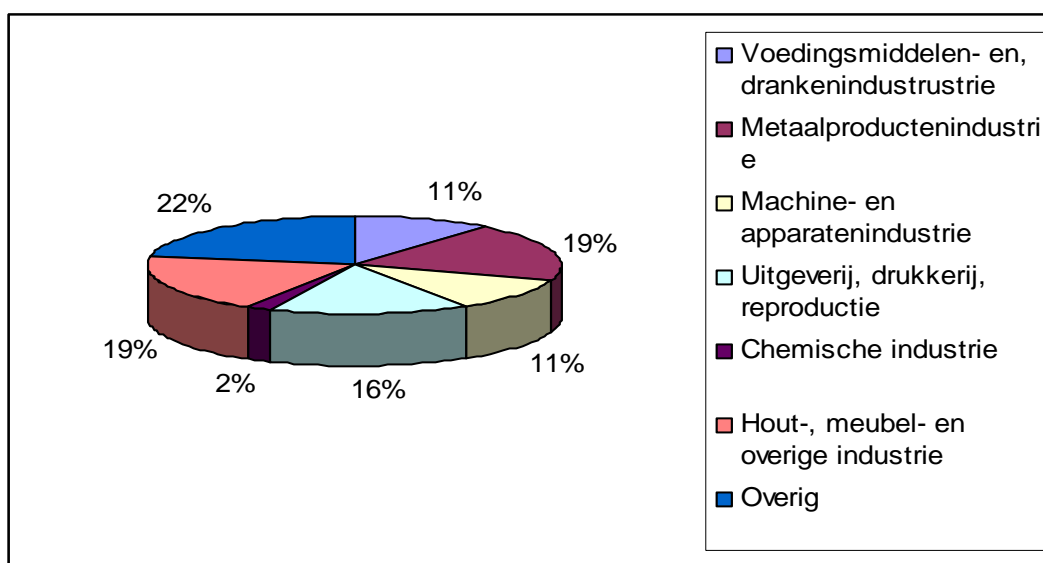
2 De maakindustrie in Nederland

Dit hoofdstuk geeft een beknopte uiteenzetting van de ontwikkelingen in het aantal bedrijven, de werkgelegenheid en de toegevoegde waarde in de Nederlandse maakindustrie over de periode 1996-2006. Daarbij worden cijfers gepresenteerd voor de Nederlandse maakindustrie als geheel maar ook voor de afzonderlijke subsectoren binnen deze industrie waarbij de nadruk zal liggen op de zes grootste. Ook zullen de ontwikkelingen voor de Nederlandse economie als geheel worden gepresenteerd als referentie.

2.1 Aantal bedrijven

Het totale aantal bedrijven in Nederland bedroeg in 2006 ongeveer 750.000. Daarvan behoren ruim 41.000 bedrijven (5,5 procent) tot de maakindustrie. Figuur 1 geeft weer hoe de maakindustrie naar subsector is onderverdeeld, waarbij de grootste zes sectoren er uitgelicht zijn. De metaalindustrie is gemeten in aantal bedrijven het belangrijkste (19 procent van het totaal). Gezamenlijk nemen de zes grootste sectoren ruim 77 procent van het totaal aantal bedrijven in de maakindustrie voor hun rekening. Onder 'overig' rekenen we alle andere subsectoren. Binnen de categorie 'overig' is de sector 'aardolie- en steenkoolverwerkende industrie' met 35 bedrijven veruit de kleinste.

Figuur 1 Aantal bedrijven in de maakindustrie per subsector in Nederland in 2006

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Tabel 1 laat zien dat van alle bedrijven binnen de maakindustrie bijna 42 procent geen personeel in loondienst heeft (in 2006). Dit kunnen eenmansbedrijven zijn of bedrijven waar bijvoorbeeld een familielid meewerkt zonder in loondienst te zijn. Van alle bedrijven in Nederland heeft 55% geen personeel in loondienst. Bijna 3 procent van alle bedrijven in de maakindustrie heeft 100 of meer werknemers in dienst. Dat is aanzienlijk meer dan de 0,9 procent van het totaal aantal bedrijven in Nederland dat 100 of meer werknemers in dienst heeft. Binnen de maakindustrie zijn

tussen de grootste zes sectoren grote verschillen in de omvang van de bedrijven te zien. De chemische industrie heeft veruit het grootste aandeel bedrijven met 100 of meer werknemers. Van alle bedrijven in de sector 'uitgeverij, drukkerij, reproductie' heeft slechts 1,3 procent 100 of meer werknemers. Deze sector kent ook het hoogste aandeel bedrijven dat geen personeel in loondienst heeft. De voedingsmiddelen- en drankenindustrie laat het laagste aandeel bedrijven zien zonder personeel.

Tabel 1 Samenstelling aantal bedrijven op basis van grootte (2006)

	Aantal werknemers (als % van totaal)					Totaal (absoluut)
	0	1-10	10-50	50-100	≥ 100	
Maakindustrie	41,7	36,9	15,6	2,9	2,8	41.240
Voedingsmiddelen- en drankenindustrie	17,3	52,5	21,5	4,2	4,7	4.500
Metaalproductenindustrie	40,4	35,7	19,6	2,6	1,8	7.825
Machine- en apparatenindustrie	32,9	37,2	21,7	4,5	3,5	4.525
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	44,2	40,3	12,5	1,8	1,3	6.485
Chemische industrie	23,3	27,0	22,1	11,0	17,2	815
Nederland	55,4	36,6	6,3	0,9	0,9	746.365

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Tabel 2 toont de ontwikkeling van het aantal bedrijven in de maakindustrie, zowel voor de maakindustrie als geheel, de belangrijkste subsectoren binnen deze industrie en voor Nederland als geheel. Het totaal aantal bedrijven in Nederland is tussen 1996 en 2006 met 21% gestegen. De maakindustrie is in deze periode met ruim 9% gegroeid. Deze groei werd in de periode tussen 1996 en 2001 gerealiseerd, daarna is het aantal bedrijven niet meer gegroeid. De resultaten voor de zes grootste sectoren binnen de maakindustrie laten opvallende verschillen zien. De hout-, meubel- en overige industrie scoort het best, tussen 1996 en 2006 is het aantal bedrijven in deze sector met ruim 33 procent toegenomen. Daarentegen laat de voedings- en genotsmiddelensector een sterke daling van ruim 19 procent zien. In absolute aantallen is dat een daling van bijna 5.600 bedrijven in 1996 naar 4.500 in 2006.

Tabel 2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven in Nederland en in de maakindustrie, 1996-2006

	1996-2001	2001-2006	1996-2006
Maakindustrie	9,0	0,2	9,2
Voedingsmiddelen- en, drankenindustrie	-8,9	-11,6	-19,5
Metaalproductenindustrie	13,7	7,4	22,2
Machine- en apparatenindustrie	38,4	-13,4	19,9
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	-0,8	-2,8	-3,6
Chemische industrie	22,6	7,2	31,5
Hout-, meubel- en overige industrie	11,4	19,7	33,4
Nederland	11,8	8,4	21,2

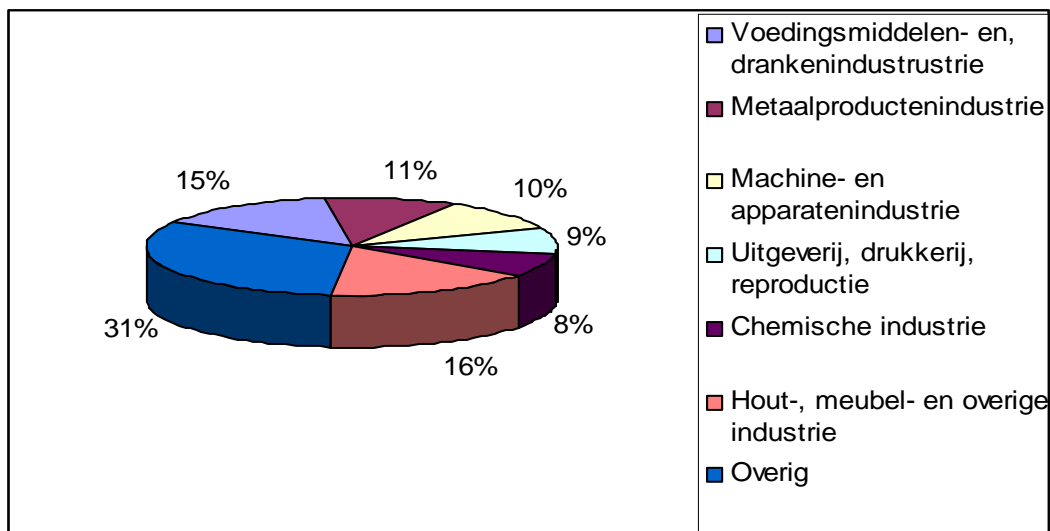
Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

2.2 Werkgelegenheid

Het aantal banen in de maakindustrie bedroeg in 2005 ongeveer 824.000. Dit betekent dat twaalf procent van alle banen in de Nederlandse economie in deze industrie zijn terug te vinden. Figuur 2 toont de verdeling van het aantal banen binnen de maakindustrie. De grootste zes sectoren binnen de maakindustrie nemen gezamenlijk 69 procent van het totaal aantal banen voor hun re-

kening. Ruim 16 procent van alle banen in de maakindustrie zijn te vinden binnen de hout-, meubel- en overige industrie. De voedings- en drankindustrie neemt met bijna 15 procent de tweede plaats in. De chemische industrie, twee procent van het aantal bedrijven in de maakindustrie, zorgt voor acht procent van het aantal banen. Een klein aantal mondiaal toonaangevende bedrijven is in deze sector van grote invloed op de cijfers.

Figuur 2: Aantal banen in de maakindustrie per sector in Nederland in 2005

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Tabel 3 toont de ontwikkeling van het aantal banen in de Nederlandse maakindustrie over drie tijdvakken 1995-2000, 2000-2005 en 1995-2000. De verschillen tussen de tijdvakken zijn aanzienlijk. Het totaal aantal banen in de Nederlandse economie is in de periode 1995-2005 met ruim 22 procent toegenomen, maar dit is vrijwel in zijn geheel tot stand gekomen in de periode 1995-2000. In de periode 2000-2005 is het aantal banen in Nederland nog slechts met 1,5 procent gegroeid.

Ook in de maakindustrie zijn de verschillen tussen enerzijds de periode 1995-2000 en anderzijds de periode 2000-2005 groot. Over de periode 1995-2000 groeide de maakindustrie nog met 6,3% maar tussen 2000 en 2005 is het aantal banen met 12,7 procent gedaald. De zes grootste sectoren binnen de maakindustrie tonen vrijwel allemaal hetzelfde beeld: groei in de periode 1995-2000, daarna een afname. Alleen de chemische industrie kende ook een daling van het aantal banen in de eerste periode. Overigens laten ook alle kleinere sectoren binnen de maakindustrie een daling in het aantal banen zien in de periode 2000-2005.

Dat het aantal banen in de maakindustrie een dalend verloop kent, is ook al in eerdere SIC-rapporten opgemerkt.⁸ Overigens blijkt dat de grootste afname van banen plaatsvindt onder de bedrijven die 100 of meer werknemers in dienst hebben. Niettemin is onduidelijk wat er precies in deze grote bedrijven is gebeurd. Ze kunnen failliet zijn gegaan, het is mogelijk dat zij taken hebben afgestoten (outsourcing of offshoring) of dat zij zijn opgesplitst in kleinere eenheden (zie ook Biermans en Poort 2007).

⁸ Zie bijvoorbeeld Poort c.s. (2004); Biermans en Poort (2007).

Tabel 3 Groei van het aantal banen in Nederland en in de maakindustrie, 1995-2005

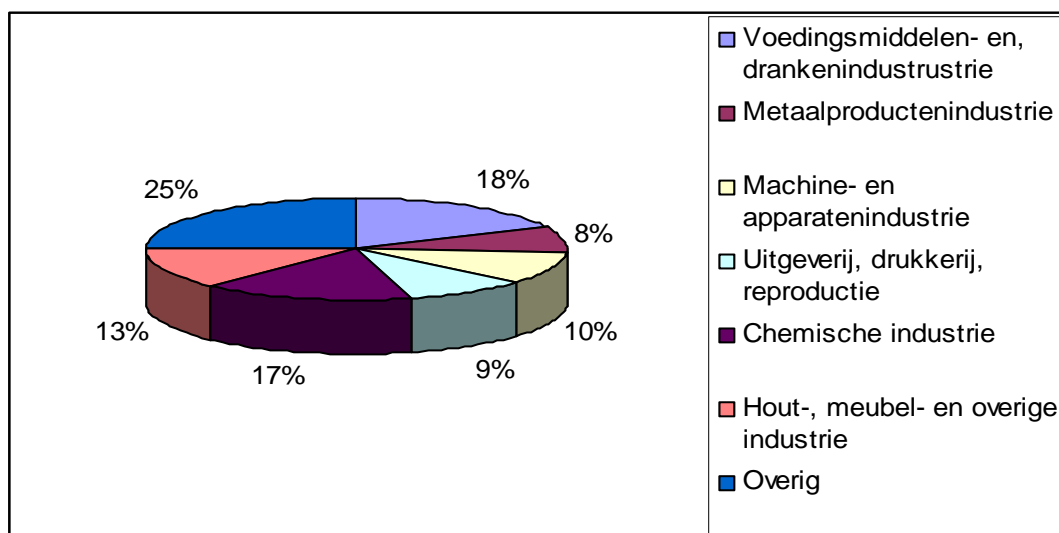
	1995-2000	2000-2005	1995-2005
Nederland	21,0	1,5	22,9
Maakindustrie	6,3	-12,7	-7,1
Voedingsmiddelen- en, drankenindustrie	3,8	-14,2	-10,9
Metaalproductenindustrie	16,6	-13,7	0,6
Machine- en apparatenindustrie	9,4	-8,3	0,4
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	5,9	-17,1	-12,3
Chemische industrie	-3,3	-7,8	-10,8
Hout-, meubel- en overige industrie	15,3	-3,3	11,5

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

2.3 Toegevoegde waarde

Het economisch belang van de maakindustrie kan naast het aantal bedrijven en banen ook gemeen worden aan de hand van de toegevoegde waarde. De toegevoegde waarde is een maatstaf voor de hoogte van de beloning voor de betrokken productiefactoren. In 2006 bedroeg de toegevoegde waarde van de Nederlandse maakindustrie bijna 62 miljard euro, wat goed is voor dertien procent van de totale toegevoegde waarde in Nederland (473 miljard). Figuur 3 toont de samenstelling van de toegevoegde waarde over de verschillende sectoren binnen de maakindustrie. Van de zes grootste sectoren springen de chemische industrie en de voedings- en drankenindustrie eruit.

Figuur 3 Toegevoegde waarde in de maakindustrie per sector in Nederland in 2006

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Indien wij de informatie uit de figuren 1, 2 en 3 naast elkaar zetten ontstaat een interessant beeld. Tabel 4 toont bijvoorbeeld dat de chemische sector slechts 2 procent van alle bedrijven in de maakindustrie voor haar rekening neemt, maar wel 8 procent van het totaal aantal banen en maar liefst 16 procent van de totale toegevoegde waarde in de maakindustrie. Dit geeft het sterke kapitaalintensieve karakter van deze sector weer. De metaalproductenindustrie daarentegen neemt 19 procent van alle bedrijven in de maakindustrie voor haar rekening maar slechts 10,6 procent van

het aantal banen en 8,1 procent van de totale toegevoegde waarde. Dit wijst juist op een sterk arbeidsintensief karakter.

Tabel 4 Aandeel bedrijven, banen en toegevoegde waarde naar sector in de maakindustrie, 2006

	Aandeel toegevoegde waarde	Aandeel banen	Aandeel bedrijven
Voedingsmiddelen- en, drankenindustrie	18,1	14,6	10,9
Metaalproductenindustrie	8,1	10,6	19,0
Machine- en apparatenindustrie	10,2	10,1	11,0
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	9,5	8,5	15,7
Chemische industrie	16,6	7,9	2,0
Hout-, meubel- en overige industrie	13,0	16,5	18,9
Overig	24,7	31,8	22,5
Totaal	100%	100%	100%

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Tabel 5 geeft de ontwikkeling van de toegevoegde waarde weer voor de totale maakindustrie, de zes grootste sectoren binnen deze industrie en voor Nederland als geheel. Voor heel Nederland neemt de toegevoegde waarde sterk toe. Niettemin steeg de toegevoegde waarde over de periode 1996-2001 tweemaal zo sterk als in de periode 2001-2006. De maakindustrie kan in beide periodes het groeitempo niet bijbenen, de laatste jaren is de toegevoegde waarde vrijwel constant gebleven. De verschillen tussen de sectoren binnen de maakindustrie zijn groot. De chemische industrie en de machine- en apparatenindustrie laten voor beide tijdvakken een even sterke groei zien. Vooral de sterke groei van de machine-industrie in het tweede tijdvak valt op.

Tabel 5 Ontwikkeling toegevoegde waarde naar sector in Nederland, 1996-2006

	1996-2001	2001-2006	1996-2006
Nederland	38,5	19,1	48,1
Maakindustrie	21,6	7,9	24,7
Voedingsmiddelen- en, drankenindustrie	16,3	6,8	28,5
Metaalproductenindustrie	20,2	1,8	14,5
Machine- en apparatenindustrie	29,1	27,0	36,2
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	18,7	0,6	14,4
Chemische industrie	13,1	15,4	23,4
Hout-, meubel- en overige industrie	28,8	5,2	29,4

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

2.4 De Nederlandse maakindustrie in internationaal perspectief

2.4.1 Bedrijven

Is de afname van de werkgelegenheid in de maakindustrie een uitzondering indien er een vergelijking wordt gemaakt met omringende EU-landen? Tabel 6 laat de ontwikkeling zien van het aantal bedrijven in de maakindustrie over drie tijdvakken, te weten 1996-2000, 2001-2005 en 1996-2005. Het eerste tijdvak toont een zeer divers beeld. In Spanje nam het aantal bedrijven in de maakindustrie zeer sterk toe, terwijl het aantal bedrijven in Frankrijk licht afnam. In de periode 2001-2005 daalde het aantal bedrijven in alle landen, met uitzondering van Frankrijk. Tabel 6 toont te

vens dat het aantal bedrijven dat actief is in de maakindustrie in Frankrijk het hoogst is.⁹ Niet in de tabel maar wel vermeldenswaard is de sterke stijging van het aantal bedrijven in de maakindustrie in Zweden. Zowel in de periode 1996-2000 als in 2001-2005 is hier een groei te zien. Over de gehele periode 1996-2005 nam het aantal bedrijven in de maakindustrie in Zweden met ruim 50% toe. In Denemarken nam het aantal bedrijven in deze industrie juist af met ruim 25%. In de Oost-Europese landen Hongarije en Polen nam het aantal bedrijven ook, af terwijl Tsjechië een stijging laat zien.

Tabel 6 Groei van het aantal bedrijven in de maakindustrie in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Spanje en het Verenigd Koninkrijk, 1996-2005

	1996-2000	2001-2005	1996-2005	Absoluut 2005 (x 1000)
Nederland	7,8	-3,1	8,2	46 ¹⁰
België	n.a.	-3,7	n.a.	37
Duitsland	n.a.	-7,1	n.a.	204
Frankrijk	-3,8	2,2	-2,1	256
Spanje	43,8	-2,7	37,9	220
Verenigd Koninkrijk	1,7	-7,0	-6,9	153

Bron: Eurostat, bewerking SEO Economisch Onderzoek

2.4.2 Banen

Tabel 7 toont de ontwikkeling van het aantal banen in de maakindustrie. Met uitzondering van Spanje daalt het aantal banen in de maakindustrie in alle landen over de periode 1996-2005. Overigens is het aantal banen in de maakindustrie in Spanje ook afgenomen in de periode 2001-2005. Indien we kijken naar de totale periode 1996-2005 is de daling het sterkst in het Verenigd Koninkrijk, gevolgd door Nederland. Dat is opmerkelijk in het licht van de (lichte) toename van het aantal bedrijven in de Nederlandse maakindustrie. Het gegeven dat de grootste afname van banen plaatsvindt onder de bedrijven die 100 of meer werknemers in dienst hebben geeft de verklaring: onderdelen van de werkzaamheden worden gestaag uitbesteed meer of afgestoten (*outsourcing* of *offshoring*). De werkzaamheden van de verzelfstandigde bedrijfsonderdelen blijven gewoon bestaan, maar vallen volgens de statistiek nu in een andere sector, bijvoorbeeld transport of logistiek. In hoofdstuk 3 en 4 zal daar op worden teruggekomen. De daling van het aantal banen in de maakindustrie is niet alleen een West-Europees verschijnsel. Ook in een aantal Oost-Europese landen neemt het aantal banen in de maakindustrie af.¹¹

⁹ Een vergelijking op basis van absolute aantallen is lastig te maken aangezien de wijze van dataverzameling per land kan verschillen. Ook kan er sprake zijn van verschillen in definities.

¹⁰ Als gevolg van verschillen in definiëring van de maakindustrie tussen het CBS en Eurostat komen de aantallen niet met elkaar overeen.

¹¹ De enige uitzondering is Bulgarije. Dit zou erop kunnen duiden dat de 'lagelonenlanden' van Europa alleen nog in het uiterste Oostelijk deel van de Europese Unie zijn te vinden.

Tabel 7 Groei van het aantal banen in de maakindustrie in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Spanje en het Verenigd Koninkrijk, 1996-2005

	1996-2000	2001-2005	1996-2005	Absoluut 2005
Nederland	6,5	-17,4	-10,7	768
België	0,4	-9,4	-8,8	615
Duitsland	n.a.	-4,8	n.a.	7.171
Frankrijk	-0,2	-8,2	-7,4	3.737
Spanje	14,1	-2,1	14,3	2.599
Verenigd Koninkrijk	-3,7	-16,5	-23,7	3.246

Bron: Eurostat, bewerking SEO Economisch Onderzoek

2.4.3 Toegevoegde waarde

Tabel 8 geeft de ontwikkeling van de toegevoegde waarde in de maakindustrie voor Nederland en de vijf nabijgelegen EU-landen. Hoewel het Verenigd Koninkrijk de grootste stijging van alle landen laat zien in het tijdvak 1996-2000, neemt de toegevoegde waarde hier juist als enige af in de periode 2001-2005. Indien wij naar de totale periode kijken blijkt dat Spanje de grootste stijging kent. Na Frankrijk neemt de toegevoegde waarde in de maakindustrie in Nederland het minst sterk toe.

Tabel 8 Groei toegevoegde waarde in de maakindustrie in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Spanje en het Verenigd Koninkrijk, 1996-2005

	1996-2000	2001-2005	1996-2006	Absoluut 2005 (x 1 miljoen)
Nederland	17,9	6,4	19,4	57.637
België	16,1	8,7	25,6	48.132
Duitsland	n.a.	4,1	n.a.	429.471
Frankrijk	16,0	3,3	18,0	214.014
Spanje	32,5	20,1	65,0	125.049
Verenigd Koninkrijk	42,9	-8,0	23,6	210.720

Bron: Eurostat, bewerking SEO Economisch Onderzoek

3 Concurrentiepositie

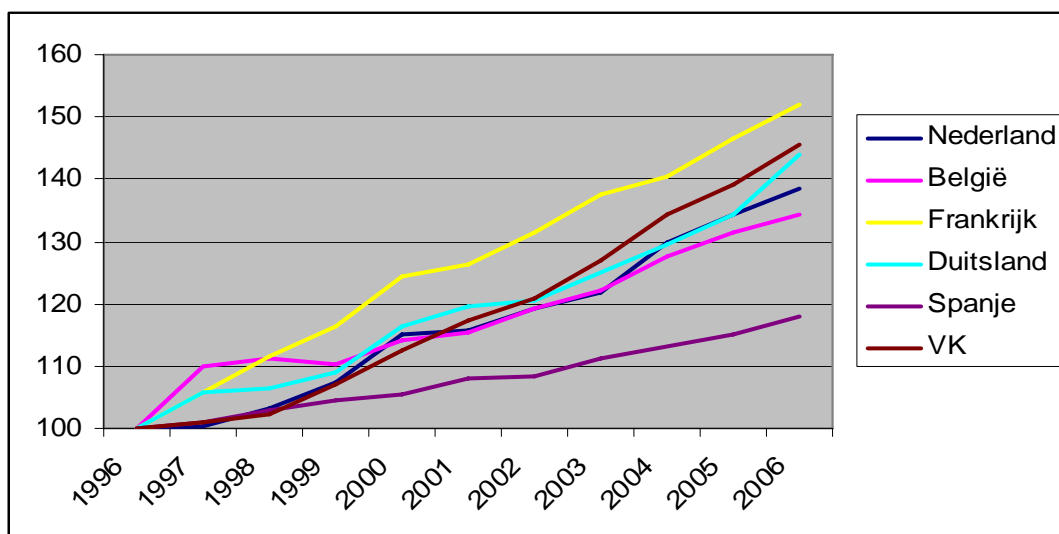
Dit hoofdstuk beschrijft de concurrentiepositie van de Nederlandse maakindustrie. De concurrentiepositie is niet in één cijfer te vangen. In de inleiding hebben we al een aantal indicatoren genoemd. Deze indicatoren worden in dit hoofdstuk cijfermatig beschreven. De aandacht per indicator verschilt in verband met databeschikbaarheid. Per indicator worden waar mogelijk en relevant vergelijkingen gemaakt met de referentielanden waarbij de nadruk ligt op de geografisch meest nabije landen, te weten België, Frankrijk, Duitsland, Spanje en het Verenigd Koninkrijk.

3.1 Arbeidsproductiviteit en arbeidskosten

3.1.1 Arbeidsproductiviteit

De arbeidsproductiviteit geeft de productie per werknemer weer. De arbeidsproductiviteit kan worden gedefinieerd als de gemiddelde productie per jaar van een voltijdse werknemer of als gemiddelde productie per gewerkt uur. Vaak lopen de ontwikkelingen van beide maatstaven parallel. De arbeidsproductiviteit in Nederland lag in internationaal perspectief jarenlang op een hoog niveau. De laatste jaren bleef de arbeidsproductiviteitsgroei echter achter op het buitenland.

Figuur 4 Productie van de maakindustrie per arbeidsuur (index=1996)

Bron: U.S. Department of Labor – Bureau of Labor Statistics, bewerking SEO Economisch Onderzoek

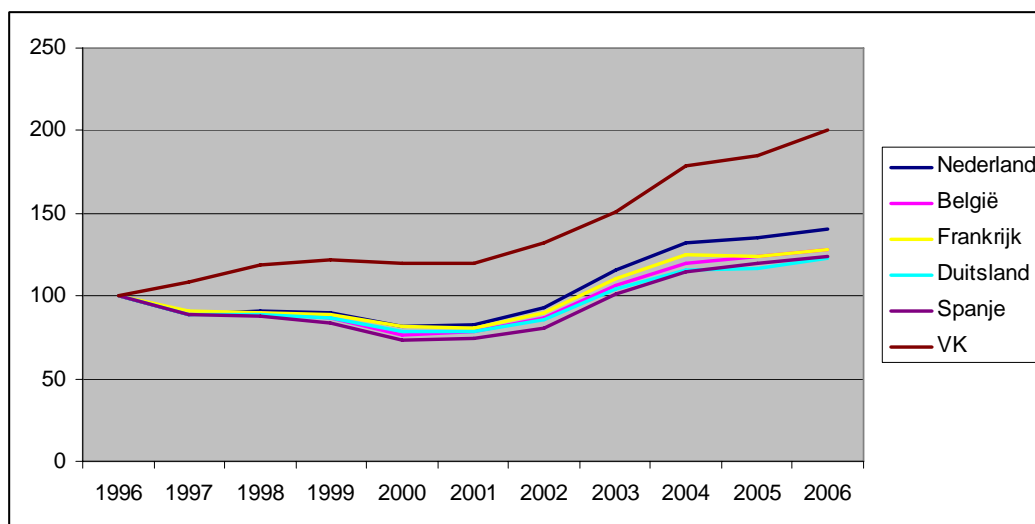
Figuur 4 toont de ontwikkeling van de productie per arbeidsuur in de maakindustrie voor Nederland en een aantal omringende landen. De figuur laat zien dat de arbeidsproductiviteit van de Nederlandse maakindustrie gemeten in urenproductiviteit een middenpositie inneemt. De ontwikkeling in arbeidsproductiviteit verloopt sinds 1996 nagenoeg gelijk met de nabijgelegen landen, met uitzondering van Spanje. De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit vertoont hier een duidelijke negatieve afwijking ten opzichte van de andere landen. Indien de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in de maakindustrie in Nederland wordt vergeleken met die in Zuid-Korea en in de

VS kan geconstateerd worden dat in deze landen de productie per arbeidsuur sterker is gestegen.¹² De ontwikkeling van de productiviteit per arbeidsjaar geeft in grote lijnen hetzelfde beeld weer als die van de productiviteit per arbeidsuur (zie Bijlage A.1).

3.1.2 Arbeidskosten

Arbeidskosten hebben een directe relatie tot de arbeidsproductiviteit, immers in de CAO-onderhandelingen bepaalt de groei van de arbeidsproductiviteit de loonruimte. Arbeidskosten dienen daarom altijd in relatie met arbeidsproductiviteit bekeken te worden. Eurostat en de OECD hebben geen recente cijfers die een beeld geven van de ontwikkeling in beloning per arbeidsuur of per arbeidsjaar voor de maakindustrie. Het meest recente cijfer dat beschikbaar is heeft betrekking op de beloning per arbeidsjaar in de maakindustrie in 2003 (OECD STAN-database). In België en Duitsland ligt de gemiddelde beloning per arbeidsjaar hoger dan in Nederland. In het Verenigd Koninkrijk en Spanje laten echter een lagere beloning per arbeidsuur zien dan Nederland. Ook hier neemt Nederland dus een middenpositie in. Overigens is de beloning per arbeidsjaar in de maakindustrie veruit het hoogst in de VS terwijl Zuid-Korea een nog lagere beloning laat zien dan Spanje.

Figuur 5 Beloning per arbeidsuur in de maakindustrie (index = 1996)

Bron: U.S. Department of Labor – Bureau of Labor Statistics, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Het *Department of Labor* van de VS heeft wel cijfers over recente ontwikkelingen in de beloning per arbeidsuur in de maakindustrie binnen Europa (zie figuur 5). Met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk laten de landen eenzelfde trend zien. De beloning per arbeidsuur neemt tot 2001 af (ten opzichte van 1996) en laat daarna weer een stijging zien. Het Verenigd Koninkrijk laat over de gehele periode een duidelijke stijging zien. Indien een vergelijking wordt gemaakt met een aantal niet EU-landen valt in de eerste plaats op dat de VS tot 2003 een gelijke ontwikkeling laat zien als het Verenigd Koninkrijk, daarna neemt de groei in de beloning per arbeidsjaar ten opzichte van het Verenigd Koninkrijk iets af. Zuid-Korea laat juist de laatste jaren een sterke stijging

¹² Overigens laat ook Zweden een indrukwekkende stijging van de productie per arbeidsuur zien over de periode 1996-2006.

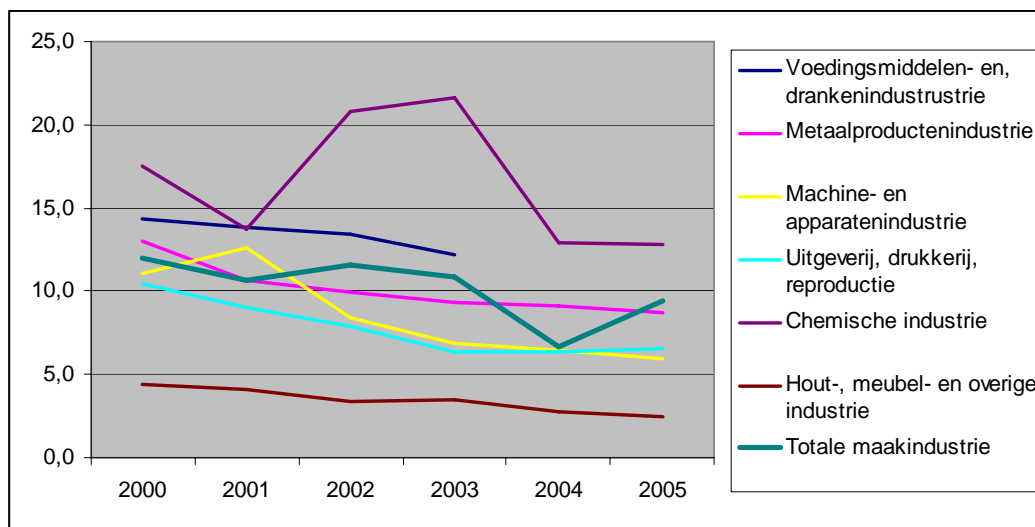
in de beloning per arbeidsuur zien. In Japan neemt de beloning per arbeidsjaar in de maakindustrie de laatste jaren duidelijk af.

3.2 Investerings- en innovatiequote

3.2.1 Investeringsquote

De investeringsquote is een belangrijke indicator om het ‘vernieuwend vermogen’ van een bepaalde bedrijfstak te kunnen duiden (zie ook De Nooij c.s. 2002). Figuur 6 toont de ontwikkeling van de investeringsquote voor de periode 2000-2006. De investeringsquote wordt in dit rapport gedefinieerd als de bruto investeringen in vaste activa (in euro's van 2000) gedeeld door de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (in euro's van 2000). Het meest opvallend in deze figuur is dat de investeringsquote voor de zes grootste sectoren binnen de maakindustrie afzonderlijk over de hele periode een dalend verloop kent. Overigens werd ook in de periode 1995-2000 al een daling van de investeringsquote waargenomen (zie De Nooij c.s., 2002). De maakindustrie als geheel toont ook een dalend verloop hoewel er in 2005 ten opzichte van 2004 een stijging waar te nemen is. Dit heeft te maken met een sterke investeringsstijging in de aardolie- en steenkoolverwerkende industrie. Overigens laat ook de chemische industrie grotere incidentele investeringen zien in 2002 en 2003.

Figuur 6 Investeringsquote in maakindustrie (naar hoofdsectoren) 2000-2006

Bron: CBS Statline, bewerking SEO Economisch Onderzoek

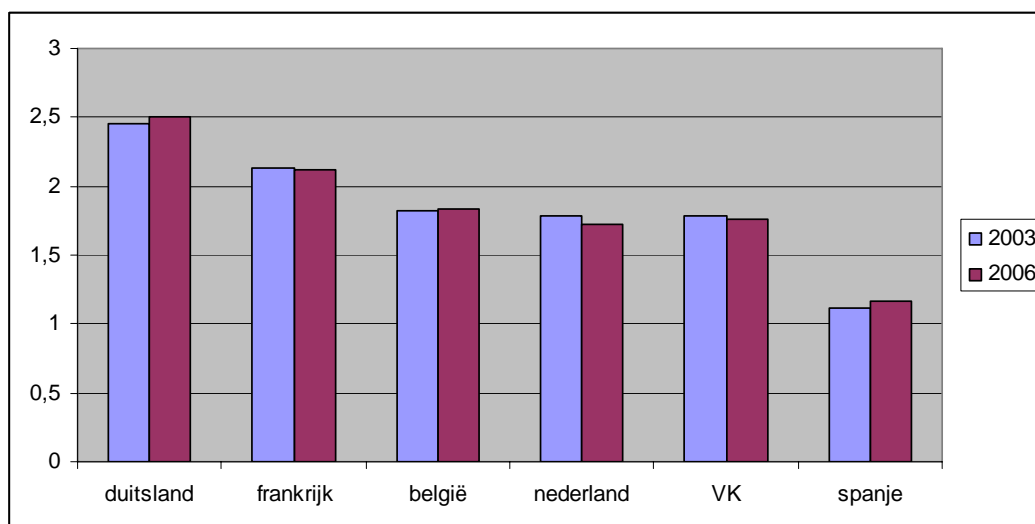
3.2.2 Innovatiequote

Investerings in Research & Development (R&D) zijn van groot belang om een economie te vernieuwen. Ze vormen een belangrijke indicatie van de mate waarin kennis gericht wordt toegepast ter verhoging van de productiviteit. Investerings in R&D kunnen zowel door de bedrijven zelf worden gedaan als door de overheid. Figuur 7 geeft de omvang van de totale investeringen in

R&D als percentage van het BNP weer, in 2003 en 2006. Het betreft hier dus niet de investeringen die specifiek betrekking hebben op de maakindustrie. Nederland neemt in vergelijking met de nabijgelegen landen een bescheiden middenpositie in. Duitsland, Frankrijk en België investeren meer in R&D. Bovendien is in Nederland de omvang van de investering in R&D als percentage van het BNP in 2006 lager dan in 2003.

Nederland investeert ook minder in R&D indien er een vergelijking wordt gemaakt met landen als Japan, Zuid-Korea, de VS, Zweden en Finland. Slechts Ierland en de Oost-Europese landen (Hongarije, Polen en Tsjechië) investeren minder in R&D (als percentage van het BNP) dan Nederland. Gezien het feit dat er in Nederland voor het Midden- en Kleinbedrijf (MKB) aanzienlijke belastingvoordelen te behalen zijn in het geval er in R&D wordt geïnvesteerd, is deze lage positie voor Nederland opvallend. Van de nabijgelegen landen kent alleen Spanje gunstigere fiscale voorzieningen voor het MKB in geval van investeringen in R&D (OECD 2007). De belastingvoordelen die grote bedrijven in Nederland kunnen behalen indien zij in R&D investeren zijn beperkt. Van de nabijgelegen landen zijn alleen in Duitsland de fiscale voordelen nog minder aantrekkelijk (zie bijlage A.2).

Figuur 7 Investeringen in Research and Development als percentage van het BNP in 2003 en 2006

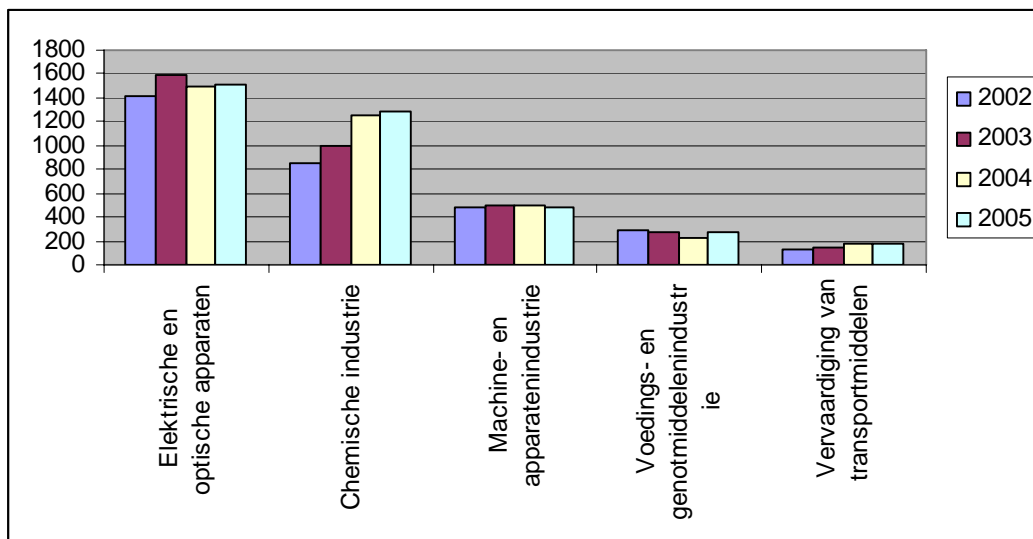

Bron: OECD (2003), Eurostat (2006), bewerking SEO Economisch Onderzoek

Als we ons concentreren op de uitgaven aan R&D naar sector dan blijkt dat van alle uitgaven aan R&D 78 procent afkomstig is uit de industrie. Het betreft hier R&D uitgaven die zijn aangewend voor innovatieprojecten binnen de bedrijven zelf. Figuur 8 toont de resultaten voor de sectoren binnen de maakindustrie die in 2005 voor minimaal 100 miljoen aan R&D –in de vorm van R&D verricht met eigen personeel– hebben gespendeerd. Daarbij is de sector “Vervaardiging van elektrische en optische apparaten en instrumenten” samengesteld uit de SBI’s 30-33 en de sector vervaardiging van transportmiddelen is samengesteld uit de SBI’s 34 en 35. Uit deze cijfers blijkt dat de uitgaven aan R&D in de totale maakindustrie gestegen zijn over de periode 2002-2005, namelijk met ruim 15 procent. Deze stijging komt vrijwel geheel op het conto van de chemische sector. Tussen 2002 en 2005 zijn de uitgaven hier sterk gestegen, namelijk van 850 miljoen in 2002 tot bijna 1,3 miljard in 2005. Voor Nederland als geheel geldt een stijging van 13 procent.

Er worden ook R&D-uitgaven gedaan die betrekking hebben op R&D-activiteiten die buitenshuis zijn uitgevoerd. Hiervan zijn geen cijfers beschikbaar die specifiek betrekking hebben op de maakindustrie. Wel is bekend dat het aandeel van deze 'uitbestede' R&D in de periode 1996-2003 sterk is toegenomen, namelijk van 17 procent naar 21 procent. Van deze uitbestede R&D-gelden ging 38 procent naar buitenlandse organisaties, 33 procent naar Nederlandse bedrijven en de rest naar universiteiten en de (semi-)overheid. In de uitspraak dat nieuwe kennis steeds vaker uit het buitenland gehaald moet worden zit dus een kern van waarheid (zie ook Biermans en Poort 2006).

Figuur 8 R&D uitgaven ten behoeve van de R&D verricht met eigen personeel, 2002-2005 (in mln euros)

Bron: CBS (2007), bewerking SEO Economisch Onderzoek

Tabel 9 laat het resultaat zien van de investeringen in R&D, uitgedrukt in het aantal patenten per miljoen inwoners. Het betreft hier patenten die zijn aangevraagd bij zowel het *European Patent Office* (EPO) als het *Japan Patent Office* (JPO) en het *US Patent Office* (USPTO). Duitsland scoort in deze tabel het hoogst, gevolgd door Nederland. Bovendien is het aantal patenten per miljoen inwoners in Nederland (en in Duitsland) sterk gestegen tussen 1995 en 2005. In België is het aantal patenten per miljoen inwoners juist afgenomen. De lage positie van het Verenigd Koninkrijk is opmerkelijk.

Indien Nederland wordt vergeleken met een aantal andere EU-landen, Oost-Europese landen en Japan, de VS en Zuid-Korea valt op dat alleen Japan in 2005 beter scoort. Hier werden ruim 119 patenten per miljoen inwoners aangevraagd. Zuid-Korea en de VS scoren lager dan Nederland, met respectievelijk 65 en 55 aangevraagde patenten per miljoen inwoners in 2005. Zuid-Korea heeft echter wel de grootste slag gemaakt aangezien zij 10 jaar geleden nog slechts een score hadden van 7 patenten per miljoen inwoners. De Oost-Europese economieën lopen op dit gebied duidelijk achter. Het concurrentievermogen van deze landen is niet zozeer gebaseerd op het innovatieve karakter van hun economieën, maar op hun lagere productiekosten.

Tabel 9 Aantal patenten per miljoen inwoners in 2005 en 1995

	1995	2005
Duitsland	58,0	76,0
Nederland	45,9	72,6
België	36,4	31,8
Frankrijk	31,6	39,3
Verenigd Koninkrijk	25,8	26,4
Spanje	2,2	4,6

Bron: OECD (2007)

3.3 Onderwijsniveau

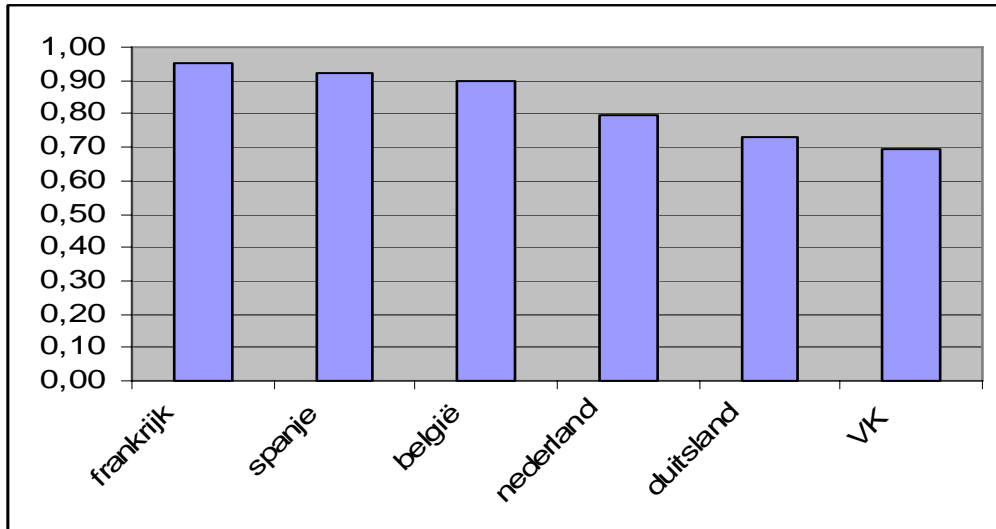
Investeringen in kennis vormen de basis voor innovatie en technologische ontwikkelingen. Investeringen in kennis hebben deels een publiek karakter, in de vorm van onderwijsinstellingen en kennisinstituten, en deels een privaat karakter: het bedrijfsleven, dat onder invloed van concurrentie constant op zoek is naar vernieuwing om een concurrentievoordeel te krijgen. De overheid investeert in algemene ‘precompetitieve’ kennis, het bedrijfsleven in verzilverbare, specifieke kennis.

Inspanningen op het gebied van scholing en kennis kunnen op allerlei manieren gemeten worden, bijvoorbeeld door te kijken naar de uitgaven aan initieel onderwijs of door te kijken naar de uitgaven door private bedrijven aan Onderzoek en Ontwikkeling (O&O). Het succes van de inspanningen kan vervolgens worden gemeten door bijvoorbeeld het aantal hooggeschoolden op de arbeidsmarkt te tellen.

Kennisinvesteringen zijn niet alleen investeringen in nieuwe inzichten, het zijn investeringen in menselijk kapitaal. Het begint daarom bij het onderwijs. Figuur 9 toont de investeringen in het hoger onderwijs als percentage van het BNP. Ten opzichte van de meest nabijgelegen landen neemt Nederland een bescheiden middenpositie in. Frankrijk, Spanje en België scoren hoger dan Nederland. Opmerkelijk is dat de grootste economieën van Europa –het Verenigd Koninkrijk en Duitsland– lager scoren.

Indien er een vergelijking wordt gemaakt met een drietal andere Europese landen (Zweden, Finland, Ierland) en met twee niet-Europese landen (de Verenigde Staten en Japan) blijkt Nederland minder goed te scoren. Vooral het gat ten opzichte van de VS is groot. Hier wordt namelijk 2,4 procent van het BNP geïnvesteerd in het hoger onderwijs.

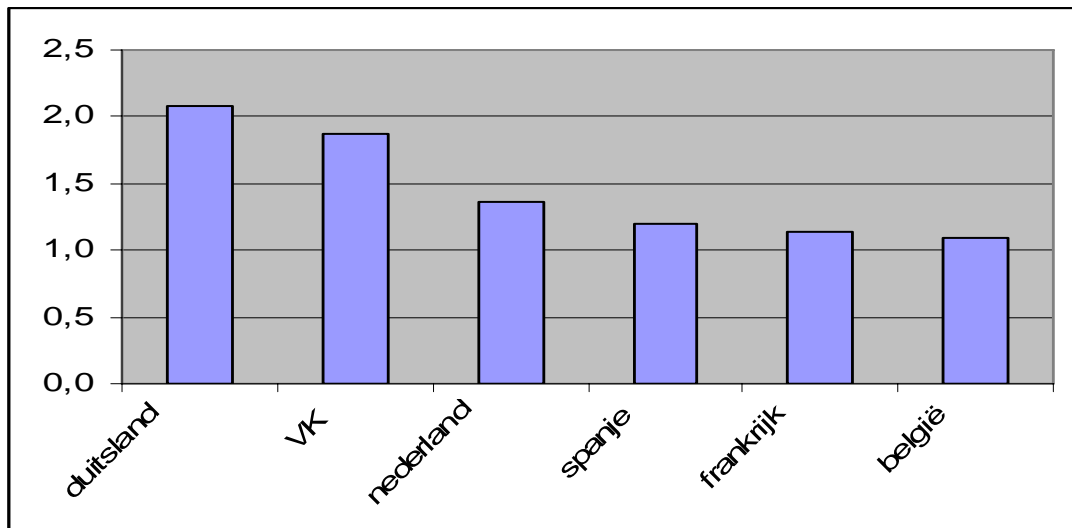
Figuur 9 Investerings in het hoger onderwijs als percentage van het BNP in 2003

Bron: OECD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Investeren is één ding, rendement is een andere. Het aantal academische promoties kan gebruikt worden als voorzichtige indicator voor het rendement van de investeringen in het hoger onderwijs. Figuur 10 geeft het aantal academische promoties weer als percentage van het relevante leeftijdscohort. Ondanks dat Nederland een lage positie inneemt wat betreft de investeringen in het hoger onderwijs als percentage van het BNP scoort Nederland qua rendement een stuk beter. Opvallend is dat Duitsland en het Verenigd Koninkrijk, waar minder in het hoger onderwijs wordt geïnvesteerd dan in de andere landen, de beste rendementscijfers laten zien.

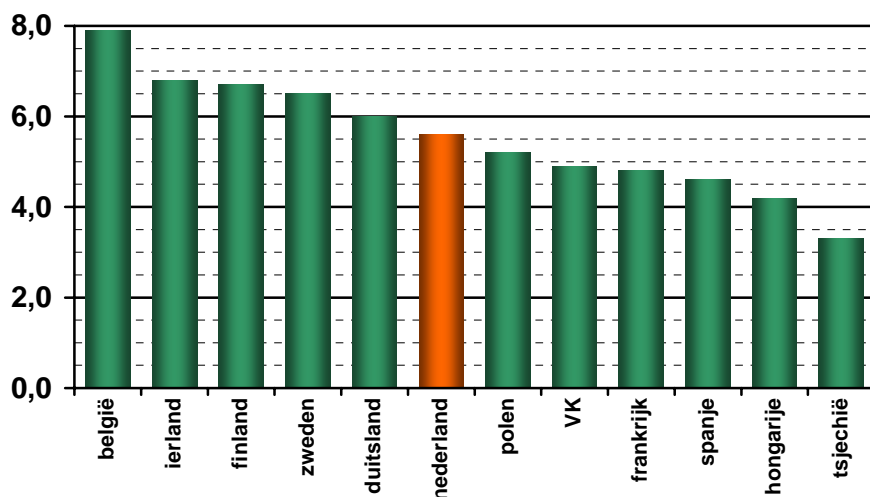
Figuur 10 Aantal academische promoties als percentage van het relevante leeftijdscohort in 2004

Bron: OECD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Niet alle academische promoties zijn relevant voor de maakindustrie. Eurostat publiceerde onlangs gegevens over het aantal ‘wetenschappers en ingenieurs’ in de Europese landen.¹³ Dat geeft een betere kijk op de mogelijke impact van investeringen in het onderwijs op de maakindustrie. Figuur 11 laat zien dat Nederland op deze indicator achter loopt op de belangrijkste handelspartners. De Nederlandse beroepsbevolking bestaat voor 5,6 procent uit ‘wetenschappers en academici’, de Duitse voor zes procent en de Belgische voor maar liefst 7,9 procent. Nederland scoort nog wel boven het EU-gemiddelde, dat op 4,8 procent ligt.

Figuur 11 Percentage wetenschappers en ingenieurs als percentage van de beroepsbevolking in 2006

Bron: Eurostat, bewerking SEO Economisch Onderzoek

3.4 Fiscaal klimaat

Het fiscaal klimaat is van groot belang voor het ondernemingsklimaat in een land. Bij het fiscale klimaat denken wij niet alleen aan de tarieven maar ook aan de wijze waarop belasting wordt geheven. Het Nederlandse belastingstelsel kenmerkt zich van oudsher door wat hogere tarieven. De Nederlandse overheid heeft echter, als onderdeel van de Lissabon strategie, het effectieve belastingtarief en de basisbelasting deels in lijn gebracht met de overige Europese landen.

Tabel 10 geeft de belastingdruk van bedrijven weer, als percentage van het bruto nationaal product (BNP), in Nederland, België, Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. De totale belastingdruk is het hoogst in België en Frankrijk. Nederland is hier de middenmoter. Het verschil wordt bepaald door de prijs voor werkgeversverzekeringen die in Nederland relatief laag is. Het niveau van de vennootschapsbelasting ligt in Duitsland op een opmerkelijk laag niveau.

Indien de belastingdruk in Nederland wordt vergeleken met een aantal andere landen, valt op dat alleen de Scandinavische landen minder goed scoren dan Nederland, dat wil zeggen in Denemar-

¹³ Hiertoe behoren natuurwetenschappers, wiskundigen, informatici en ingenieurs maar ook wetenschappelijke beroepen in de landbouw-, medici en hogere verpleegkundigen.

ken, Finland en Zweden is de belastingdruk hoger. De Oost-Europese landen, Hongarije, Polen en Tsjechië, scoren iets beter dan Nederland. De landen waar de belastingdruk veel lager is dan die in Nederland liggen in geografisch opzicht ver weg, namelijk Japan, de VS en Zuid-Korea. De totale belastingdruk ligt hier rond de 27 procent, ruim 10 procentpunt lager dan in Nederland. Het verschil wordt vooral veroorzaakt door de veel hogere belasting op goederen en diensten in Nederland.

Overigens blijkt uit ander onderzoek dat vooral het fiscale klimaat bedrijven naar Nederland trekt. Een bekend voorbeeld betreft de toename van het aantal in Nederland gevestigde dochters van buitenlandse bedrijven die gebruikt worden voor het doorsluizen van kapitaal binnen concernverband – de zogenaamde bijzondere financiële instellingen. Maar ook Mittal Steel en EADS kozen in het verleden om fiscale redenen om hun hoofdkantoor in Nederland te vestigen (zie Gostelie c.s. 2008).

Nederland staat bekend als land waar goede en betrouwbare fiscale voorzieningen aanwezig zijn. Zo is het bijvoorbeeld voor buitenlandse investeerders mogelijk om via *advanced tax rulings* met de belastingdienst middellange termijnafspraken te maken. Daarnaast zijn er goede verdragen op het gebied van concernfinanciering, bronbelasting en deelnemingsvrijstelling (zie bijvoorbeeld Neprom (2003), Van den Berg c.s. (2008)).

Tabel 10 Belastinglast als percentage van het bruto binnenlands product, 2005

	België	Frankrijk	Nederland	VK	Duitsland
Totale belastingdruk	45,4	44,1	39,1	36,5	34,8
Belasting op goederen en diensten	11,5	11,2	12,4	11,1	10,1
Werkgeversverzekeringen	8,4	11	4,2	3,8	6,7
Vennootschapsbelasting	3,5	2,8	3,8	3,4	1,7

Bron: OECD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

3.5 Handelsklimaat

Binnen de industriële sector neemt de uitvoer van goederen en diensten een zeer belangrijke plaats in. Bij het bestuderen van de gegevens over de internationale handel is het van groot belang om rekening te houden met de wederuitvoer. Nederland staat bekend als doorvoerland wat betekent dat een belangrijk deel van de import als enige doel heeft weer geëxporteerd te worden. Om de handel met het buitenland zo objectief mogelijk in beeld te brengen dient daarom ook met de wederuitvoer rekening te worden gehouden. Wat wederuitvoer betreft zijn alleen gegevens op geaggregeerd niveau beschikbaar. Tabel 11 laat zien dat de wederuitvoer voor de helft bestaat uit goederen die onder de noemer ‘machines en vervoermaterieel’ vallen. Ook een derde deel van de invoer en uitvoer komt voor rekening van deze categorie. Ook de categorie ‘chemische producten’ speelt een belangrijke rol in de in-, uit- en wederuitvoer.

Bijlage A.3 toont de ontwikkeling van de in- en uitvoer tussen 1996 en 2007. In deze periode groeide de totale waarde van de invoer van 140 miljard tot 307 miljard. (119 procent) en de uitvoer van 154 tot 348 miljard (126 procent). De aandelen van de verschillende categorieën als percentage van de totale invoer vertonen met uitzondering van de minerale brandstoffen weinig veranderingen tussen 1996 en 2007. Het aandeel van de minerale brandstoffen is echter verdubbeld. Ook als percentage van de totale uitvoer is deze categorie sterk gestegen, van 7 procent in 1996 naar 12 procent in 2007. Verder valt de daling van de categorie ‘voeding en levende dieren’ op, van 16 procent in 1996 naar 11 procent in 2007.

Tabel 11 In-, uit- en wederuitvoer volgens de SITC-indeling¹⁴

	Invoer	Uitvoer	Wederuitvoer
Totaal goederen	307	348	155
Voeding en levende dieren	7,8	11,0	6,0
Dranken en tabak	0,9	1,8	0,4
Grondstoffen, niet eetbaar, beh. brandst.	4,2	5,4	4,2
Minerale brandstoffen, smeermiddel...	15,8	12,0	7,7
Dierlijke en plantaardige oliën/vetten	0,7	0,8	0,5
Chemische producten	13,5	17,2	13,4
Fabricaten, ingedeeld naar grondstof	12,7	10,6	9,2
Machines en vervoermaterieel	33,4	32,5	46,6
Diverse gefabriceerde goederen	10,8	8,3	12,0
Niet afzonderlijk genoemde goederen	0,2	0,4	0,1

3.6 Energie- en transportkosten

3.6.1 Energiekosten

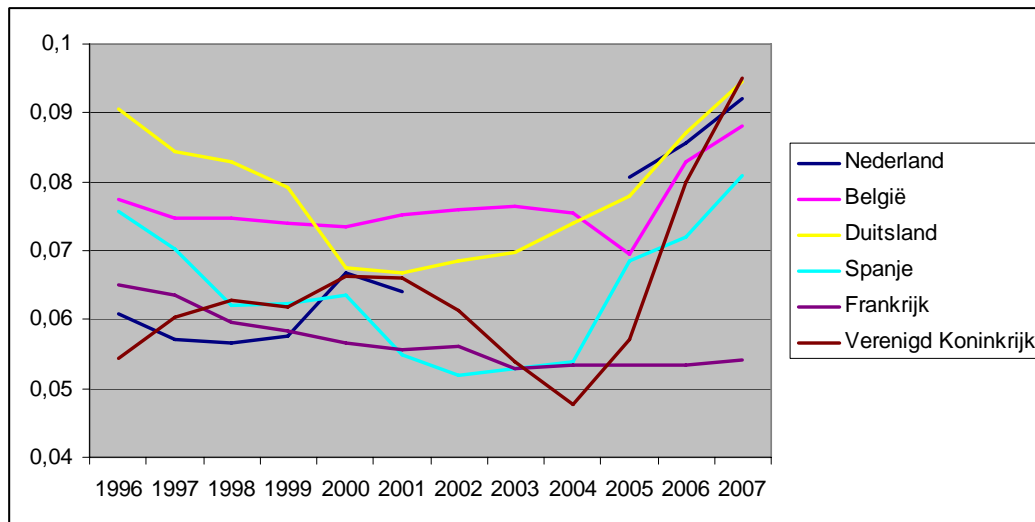
De maakindustrie is een grootgebruiker van energie. Energieprijzen hebben daarom een grote invloed op de kostprijs. In 2005 verbruikte de Nederlandse maakindustrie voor bijna 5 miljard euro aan energie. Figuur 12 toont de ontwikkeling van de reële elektriciteitsprijzen voor industriële gebruikers in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Spanje en het Verenigd Koninkrijk. De belangrijkste twee handelspartners van Nederland, België en Duitsland, rekenden een decennium geleden de hoogste elektriciteitsprijs voor industriële gebruikers. Anno 2007 geldt dat nog steeds, waarbij tevens blijkt dat ook Nederland naar het prijsniveau van deze twee landen is toegegroeid. De ontwikkeling van de reële elektriciteitsprijzen voor industriële gebruikers vertoont een opvallend beeld voor het Verenigd Koninkrijk. In 1996 was de energieprijzen hier het laagste van alle in de figuur gepresenteerde landen, nu heeft het de hoogste energieprijzen. De energieprijzen in Frankrijk vertonen in tegenstelling tot alle andere landen een continu dalende trend.

In bijlage A.4 wordt de ontwikkeling van de reële elektriciteitsprijzen getoond voor industriële gebruikers in Nederland ten opzichte van een aantal andere EU-landen. Hieruit blijkt dat de

¹⁴ Standard International Trade Classification. De SITC is door de VN gemaakt om de internationale vergelijkbaarheid te bevorderen van de statistieken van de internationale handel.

energieprijzen alleen in Ierland op een hoger niveau liggen dan in Nederland. In Finland, Zweden en Polen liggen de energieprijzen aanzienlijk lager dan in Nederland.

Figuur 12 Elektriteitsprijzen voor industriële gebruikers in euro's per kWu in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk en Spanje (1996-2006)

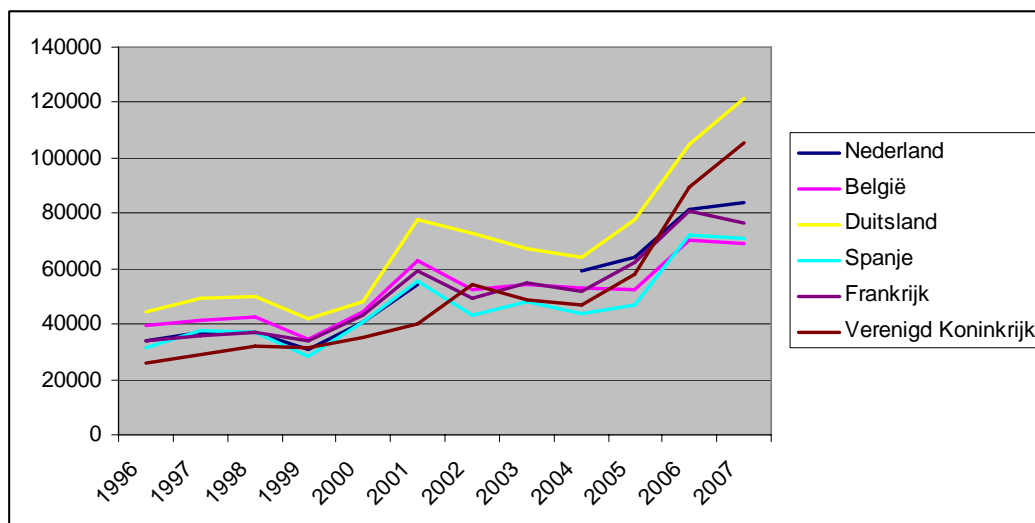
Bron: OECD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Figuur 13 geeft de ontwikkeling weer van de reële gasprijzen voor industriële gebruikers. De gasprijzen tonen voor alle landen een stijgende trend. De gasprijzen in Duitsland liggen van de vijf landen op het hoogste niveau, namelijk op 121.500 euro per gJ. Dit is aanzienlijk hoger dan de nummer 2, het Verenigd Koninkrijk, waar de prijs 105.500 euro per gJ is. Van de vijf landen liggen de gasprijzen in België op het laagste niveau.

In bijlage A.5 wordt ook de ontwikkeling van de reële gasprijzen getoond voor industriële gebruikers in Nederland ten opzichte van een aantal andere EU-landen. Het valt op dat Zweden de hoogste gasprijzen kent, terwijl de elektriciteitsprijzen daar juist heel laag waren. De laagste gasprijzen zijn te vinden in Finland, Tsjechië en Polen.

De Nederlandse maakindustrie is de laatste jaren energiezuiniger gaan produceren. De Vereniging van de Nederlandse Chemische Industrie (VNCI) meldt dat de *energie-efficiency* van de chemische industrie in Nederland met ruim vijftig procent is verbeterd. Het kabinet heeft de wens uitgesproken om het tempo van energiebesparing te verdubbelen. Uiteindelijk wenst het kabinet dat bedrijven vijftig procent meer *energie-efficiënt* worden. Dit moet uiteindelijk gebeuren aan de hand van het stimuleren van innovatie en het aanscherpen van bestaande convenanten met de industrie betreffende energiebesparing.

Figuur 13 Gasprijzen voor industriële gebruikers in euro's per gJ in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk en Spanje (1996-2006)

Bron: OECD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

3.6.2 Transportkosten

In de maakindustrie is het belang van transportkosten hoger dan in bijvoorbeeld de dienstverlenende sector. De fysieke aanlevering van grondstoffen is wezenlijk, zonder grondstoffen kan de maakindustrie geen goederen vervaardigen. Om tegen een concurrerende kostprijs te kunnen produceren, werken bedrijven in de maakindustrie steeds meer volgens het *just-in-time* principe. Zodoende worden de voorraadkosten tot een minimum beperkt. Groeiende congestie doorkruist dit beleid. Als het langer duurt om grondstoffen naar de fabriek te krijgen stijgen de transportkosten. Indien bedrijven niet het risico willen lopen om de fabriek stil te moeten leggen zullen ze toch voorraden moeten aanhouden. Voor 2001 werden de *extra* transportkosten op 1,2 miljard Euro en de extra voorraadkosten op 0,4 miljard Euro geraamd, op een totale productiewaarde van 31,3 miljard.¹⁵

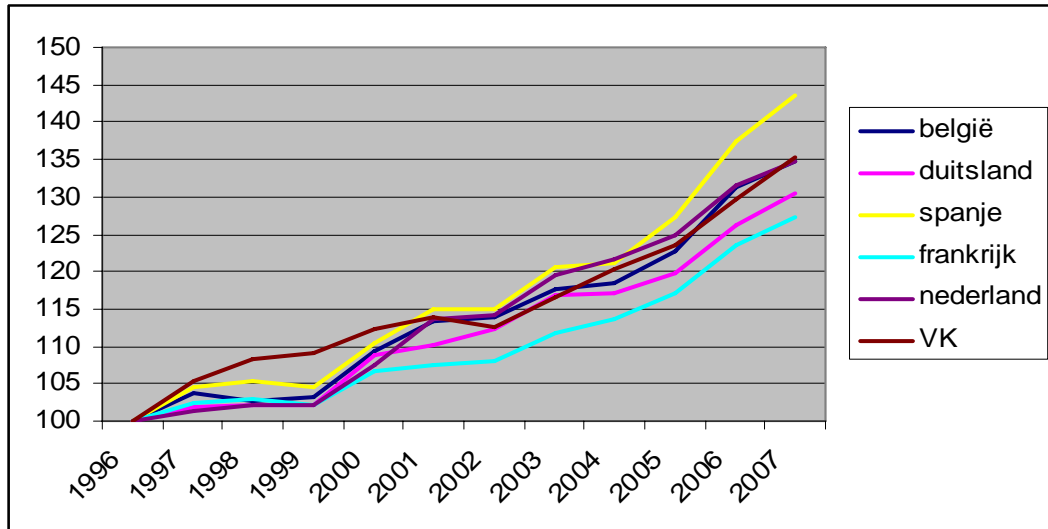
Figuur 14 geeft de prijsontwikkeling van transport weer in Nederland en de haar omringende landen. De Nederlandse prijzen nemen hier een duidelijke middenpositie in. De Spaanse prijzen zijn in de periode 1996-2006 het hardst gestegen. In Duitsland en Frankrijk zijn de transportprijzen sinds 1996 minder snel gestegen dan in Nederland. Niet in de tabel te zien maar wel opmerkelijk is dat de transportprijzen in Hongarije en Polen sinds 1996 het snelst zijn gestegen. In Finland en Zweden zijn de transportprijzen nog minder snel gestegen dan in Frankrijk.

De nadruk van het beleid van de Nederlandse overheid ligt op infrastructurele investeringen (om zo de punctualiteit te verbeteren - d.w.z. het beter in kunnen schatten van reistijden). Wat de infrastructurele investeringen betreft, om de mobiliteitsgroei op het Nederlandse transportnetwerk op te vangen zijn er uitbreidingen gepland in het Nederlandse wegennet, spoorwegennetwerk en scheepvaart. De door het ministerie van Verkeer en Waterstaat aangekondigde kilometerheffing

¹⁵ Buck, R. en P.M.G. Volleman, 2003, *De internationale concurrentiepositie van Nederland bedreigd?*, Voorburg: NE-PROM.

voor vrachtauto's met ingang van 2011 zal de kosten van het binnenlands vervoer verhogen. Dit zal leiden tot minder congestie wat weer een positief effect op de punctualiteit zal hebben.

Figuur 14 Ontwikkeling transportprijzen in Nederland, Nederland, België, Duitsland, Frankrijk en Spanje (index=1996)

Bron: Eurostat, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Naast de ontwikkeling van de transportprijzen is ook inzicht in het functioneren van Nederland als logistiek land nodig om uitspraken te kunnen doen over de concurrentiepositie (in termen van transportkosten) van de Nederlandse maakindustrie. In 2007 is er door de Wereldbank een zogenaamde *Logistics Performance Index* samengesteld. Op basis van ervaringen van transporteurs, afhandelaars en andere logistieke experts in 150 landen, zijn de logistieke prestaties van zowel EU-landen als niet-EU-landen op basis van een aantal indicatoren vergeleken. Tabel 12 toont de resultaten. De hoogste score die er per onderdeel gehaald kon worden was een 5, de laagste score een 1. De tabel laat zien dat Nederland in zes van de zeven onderdelen de hoogste score haalt. Alleen Spanje scoort beter op het onderdeel 'binnenlandse logistieke kosten'. Spanje scoort overigens op de zes andere onderdelen het laagste cijfer in vergelijking tot de vijf andere in de tabel opgenomen landen.

Van alle landen die in het onderzoek zijn meegenomen neemt Nederland zelfs de tweede plaats als transportland in. Op drie van de zeven onderscheiden aspecten, dat wil zeggen efficiency en effectiviteit van de grensprocedures, infrastructuur en het gemak en betaalbaarheid van buitenlandse verzendingen, is Nederland ongeëvenaard. Op de mogelijkheid tot het volgen en lokaliseren van verzendingen scoren alleen Singapore, Finland en Zweden hoger. De stiptheid van verzendingen is alleen beter in Singapore, Zwitserland, Oostenrijk en Zweden. Het enige aspect waar Nederland op achterblijft, zijn de kosten voor binnenlandse verzendingen.

Tabel 12 "Logistic Performance Index", Nederland en een aantal nabijgelegen landen, 2007

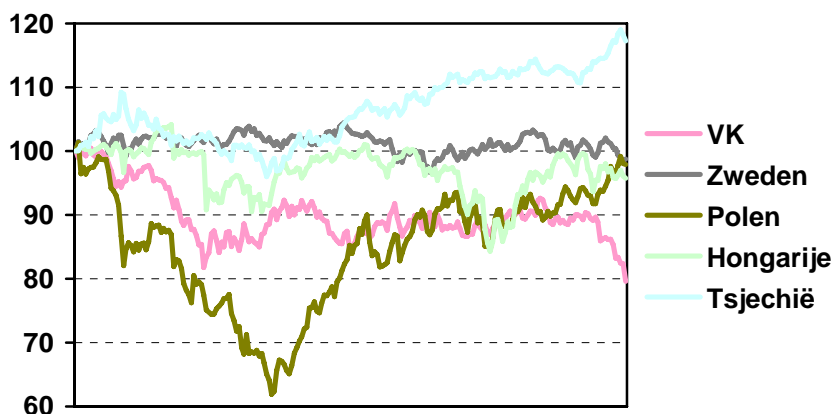
	Nederland	België	Duitsland	Frankrijk	Spanje	VK
Infrastructuur	4,29	4,00	4,19	3,82	3,51	4,05
Internationale verzendingen	4,05	3,65	3,91	3,63	3,45	3,85
Logistieke competentie	4,25	3,95	4,21	3,76	3,55	4,02
Track & trace	4,14	3,96	4,12	3,87	3,63	4,10
Binnenlandse logistieke kosten	2,65	2,62	2,34	2,34	2,75	2,21
Stiptheid	4,38	4,25	4,33	4,02	3,86	4,24
Douane-proces	3,99	3,61	3,88	3,51	3,17	3,74

Bron: Wereldbank, bewerking SEO Economisch Onderzoek

3.7 Wisselkoersen

Binnen de maakindustrie waar ex- en import van goederen en diensten een groot belang heeft, is het zaak de valutarisico's zo veel mogelijk te beperken. Binnen de Eurozone is het effect van valutaschommelingen geneutraliseerd, wat niet wil zeggen dat het fenomeen wisselkoers onbelangrijk is geworden. Wanneer de eigen munt, de Euro, een hogere waardering krijgt ten opzichte van een andere, bijvoorbeeld de dollar, dan wordt het importeren van goederen uit een ander land goedkoper. Veel industriële bedrijven werken met contracten die op voorhand zijn vastgesteld. Door valutaschommelingen verandert de waarde van contracten. Op korte termijn is dit valutarisico te verzekeren. De stabiliteit van de eigen munt en de koers van de eigen munt ten opzichte van andere valuta is dan ook een belangrijke factor in de concurrentiepositie van de maakindustrie.

Figuur 15 Ontwikkeling Europese wisselkoersen 2000-2008 (dagkoersen) ten opzichte van de Euro, (index=2000)

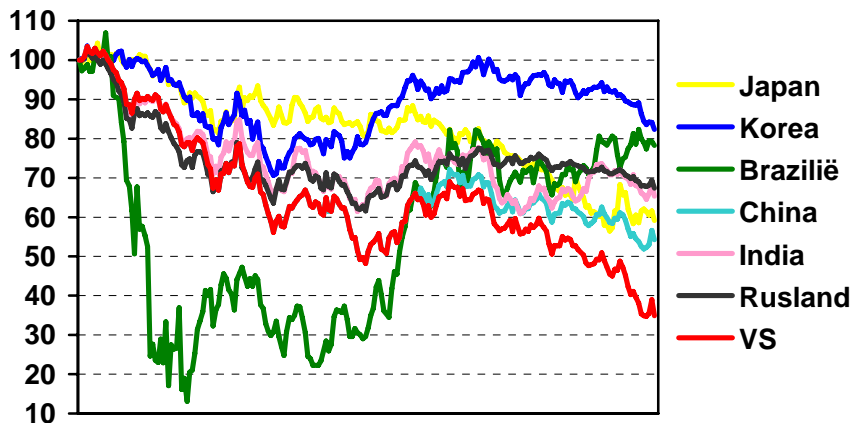
Bron: DNB, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Figuur 15 toont de ontwikkeling van een aantal Europese valuta ten opzichte van de euro. Binnen Europa, maar buiten de Eurozone zien we dat de Zweedse kroon de euro goed volgt. Het heeft in de periode 2003-2004 moeten inleveren op de euro, was daarna een tijd stabiel, maar staat nu weer onder druk. De Poolse zloty heeft een flinke deuk gehad, maar is nu weer op niveau. De Tsjechische kroon is de afgelopen jaren flink aangetrokken. Dit heeft, net als het herstel

van de zloty te maken met forse loonstijgingen in Oost Europa wat de exportpositie niet ten goede kwam.

Figuur 16 geeft het beeld weer van de ontwikkeling van een aantal wisselkoersen van landen buiten de EU ten opzichte van de Euro. Het belangrijkste is de val van dollar. Vanuit industrieel perspectief is de euro de hardste munt ter wereld, iets waar vooral de VS en de dollarvolgende landen mee te maken hebben. De Chinese yuan was tot en met juli 2005 gekoppeld aan de Amerikaanse dollar. Na de loskoppeling van de dollar daalde de yuan minder snel.

Figuur 16 Ontwikkeling niet-Europese wisselkoersen 2000-2008 ten opzichte van de Euro, (index=2000)

Bron: DNB en Oanda, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Een belangrijke indicator voor de grootte van het valutarisico is de volatiliteit (de beweeglijkheid) van de wisselkoers ten opzichte van – in dit geval – de euro. Indien de volatiliteit voor de periode 2002-2008 wordt berekend blijkt de Braziliaanse cruzeiro de kroon te spannen. Dit is vooral te verklaren door de extreem onrustige periode rond de periode 2000-2002. Inmiddels is de cruzeiro in rustiger vaarwater terechtgekomen. De volatiliteit van de US-Dollar is erg hoog: contracten die in dollars worden afgesloten kennen een hoog valutarisico. De wisselkoersen binnen Europa kennen een lage volatiliteit, dus een laag valutarisico.

4 Vestigingsklimaat

In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt ingegaan op het aantal starters in de maakindustrie. Vaak worden 'starters' als een positief verschijnsel gezien omdat het iets zegt over de vitaliteit van een economie.¹⁶ Ook wordt er ingegaan op fusies en overnames omdat dit strikt genomen ook de creatie van een 'nieuw' bedrijf betekent. Het tweede deel van het hoofdstuk beschrijft een aantal indicatoren die een beeld schetsen van de stand van zaken ten aanzien van vestiging van buitenlandse bedrijven in Nederland en bedrijfsverplaatsingen (of verplaatsingen van activiteiten) naar het buitenland.

4.1 Startende ondernemingen

Startende ondernemingen zijn de laatste jaren in toenemende mate onder de belangstelling gekomen van beleidsmakers. Het aantal startende bedrijven vormt een belangrijke indicator om de dynamiek binnen een bepaalde bedrijfstak te kunnen beoordelen. De Kamer van Koophandel publiceert sinds enkele jaren overzichten van de ontwikkelingen van de bedrijvenstand in Nederland. Tabel 13 toont de ontwikkeling van het aantal starters binnen de maakindustrie over de periode 2002-2006. In totaal zijn er binnen de maakindustrie ruim 3.600 nieuwe bedrijven gestart in 2006. Van alle nieuw gestarte bedrijven heeft de maakindustrie daarmee een aandeel van 4,1 procent. Dat betekent ten opzichte van 2002 een lichte daling (4,2 procent). Van alle sectoren kent de bouwsector het grootste aantal starters. Bovendien is het aantal starters hier tussen 2005 en 2006 fors gegroeid, namelijk met 34 procent.

Tabel 13 Ontwikkeling aantal starters binnen de maakindustrie, 2002-2006

	2002	2003	2004	2005	2006
Voedingsmiddelen- en, drankenindustrie	153	169	173	222	225
Metaalproductenindustrie	452	350	413	530	783
Machine- en apparatenindustrie	157	160	202	226	260
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	352	335	393	372	414
Chemische industrie	69	58	71	46	58
Hout-, meubel- en overige industrie	77	58	83	100	102
Overig	1.246	1.277	1.508	1.698	1.833
Totaal maakindustrie	2.506	2.407	2.843	3.194	3.675
Totaal Nederland	59.000	58.131	69.906	80.650	90.113

Bron: Kamer van Koophandel, 2002/2006.

Binnen de maakindustrie is met uitzondering van de chemische industrie in alle sectoren een groei van het aantal starters op te merken. Verder valt op dat de metaalproductenindustrie veruit de meeste startende bedrijven kent. Hoewel de groep 'overig' in 2006 slechts 22 procent van het totaal aantal bedrijven uitmaakt, nemen zij bijna 50 procent van alle startende bedrijven in 2006 voor hun rekening. Binnen de groep 'overig' zijn de meeste starters te vinden in de sector 'textiel- en lederindustrie' (311 starters). In hoofdstuk 2 is eerder opgemerkt dat het aantal bedrijven in de maakindustrie ongeveer 5,5 procent uitmaakt van het totaal aantal bedrijven in Neder-

¹⁶ Natuurlijk is het ook mogelijk dat starters tot deze stap gedwongen zijn door ontslag elders. Dit speelt waarschijnlijk vooral in tijden van neergaande conjunctuur (zie ook Biermans en Poort 2007).

land. Het aantal starters in de maakindustrie vertegenwoordigen 'slechts' 4 procent van het totaal aantal starters in Nederland in 2006.

Tabel 14 geeft een beeld van het aantal startende ondernemers en hun geboorteland. In absolute aantallen neemt het aantal startende ondernemers in de maakindustrie met een niet-Nederlandse achtergrond toe, van 393 (18,9 procent) in 2003 tot 775 (21,1 procent) in 2006. Hoewel het aantal starters dat in Nederland is geboren nog steeds toeneemt, neemt hun aandeel in het totaal aantal starters sterk af tussen 2004 en 2006. Vooral het sterk stijgende aandeel starters met geboorteland 'overig' is in die periode sterk toegenomen. Dit zijn vooral Poolse startende ondernemers. Helaas kan aan de hand van deze gegevens niet worden achterhaald of er hier sprake is van een 'bewuste keuze' om in Nederland een bedrijf te beginnen of dat de starter hier al woonachtig was.

Tabel 14 Ontwikkeling aantal starters binnen de maakindustrie naar geboorteland, 2002-2006

	2002	2003	2004	2005	2006
Noord Europa	4,5	3,5	3,3	2,6	1,9
Zuid Europa	0,8	0,8	1,4	0,3	1,0
Marokko	0,4	0,4	0,7	0,6	0,7
Turkije	4,1	3,7	2,5	2,7	3,2
Suriname	2,0	1,0	1,3	1,5	1,4
Antillen	0,8	0,8	0,7	0,6	0,8
VS	1,2	0,7	1,0	0,7	1,0
Overig	5,1	5,4	4,6	8,0	11,3
Nederland	81,1	83,7	84,5	82,8	78,9

Bron: Kamer van Koophandel 2002/2006, bewerking SEO Economisch Onderzoek

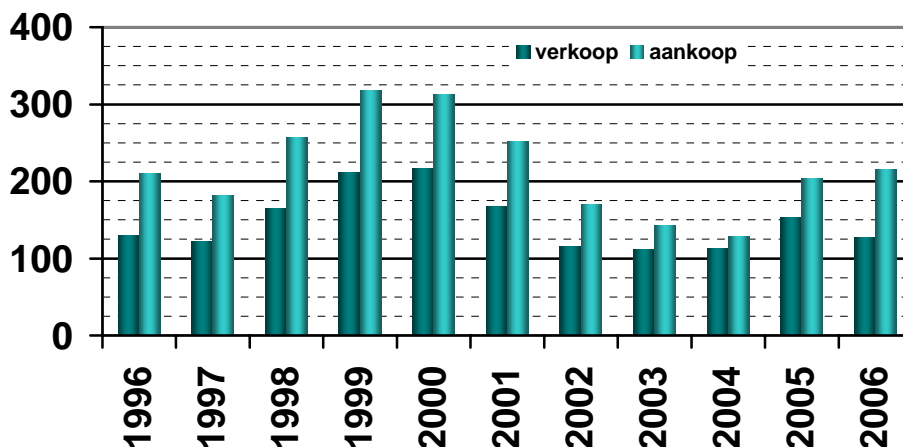
4.2 Fusies, overnames en opheffingen

In hoofdstuk 2 constateerden wij dat het aantal bedrijven in de maakindustrie nauwelijks nog toeneemt. Over de periode 2001-2006 bedroeg de groei slechts 0,2 procent. Achter die beperkte groei kan niettemin een grote dynamiek schuilgaan. In de voorgaande paragraaf werden de 'nieuwe bedrijven' al besproken, in deze paragraaf staan fusies, overnames en opheffingen centraal.

4.2.1 Fusies en overnames

Wat betreft de fusies en overnames, de laatste tijd staan deze weer volop in de belangstelling, vooral doordat de aantallen weer een stijgende lijn laten zien. De beslissing tot een fusie of overname wordt vaak gemaakt op basis van economische motieven, bijvoorbeeld omdat men synergievoordelen ziet en men de kosten kan verminderen. Figuur 18 geeft de ontwikkeling van het aantal fusies en overnames in de periode 1996-2007. Helaas zijn er geen cijfers beschikbaar voor de maakindustrie. Over de hele linie zijn er meer overnames gedaan door Nederlandse bedrijven dan andersom. Het fusie- en overname patroon volgt de conjunctuur, met een hausse die culmineerde in 1999 en 2000, een afname in de periode 2000-2004 (laagconjunctuur) om daarna in 2005 en 2006 weer op het niveau van 1996-1997 uit te komen.

Figuur 18 Aantal fusies en overnames door Nederland

Bron: UNCTAD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

4.2.2 Opheffingen

Het CBS rapporteert ook over het aantal opheffingen per bedrijfstak. Er is sprake van een opheffing van een bedrijf indien de activiteiten van dit bedrijf worden gestaakt. Er hoeft dus geen sprake te zijn van een faillissement. In de nationale cijfers van het CBS worden alleen opheffingen van bedrijven geteld wanneer er tenminste 1 persoon 15 uur of meer per week werkzaam was. Tabel 15 laat zien dat het totaal aantal opheffingen in 1998 ruim 2.900 bedrijven betrof. In 2004 waren dat er ruim 3.300. Als percentage van het totaal aantal bedrijven in de maakindustrie is dat 7,2 procent in 1998 en 8 procent in 2004. De grootste zes subsectoren binnen de maakindustrie laten tussen 1998 en 2004 allen een stijging van het aantal opheffingen als percentage van het totaal aantal bedrijven binnen de subsectoren. De sector 'uitgeverij, drukkerij en reproductie' laat met een toename van 1,9 procentpunt de grootste stijging zien.

Tabel 15 Aantal opheffingen in de maakindustrie, 1998-2004

	1998		2004	
	Aantal opheffingen	Als % van totaal aantal bedrijven	Aantal opheffingen	Als % van totaal aantal bedrijven
Maakindustrie	2925	7,2	3305	8,0
Voedingsmiddelen-, drankenindustrie	310	5,8	330	7,3
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	550	7,0	590	8,9
Chemische industrie	35	4,3	55	6,1
Metaalproductenindustrie	365	5,2	440	5,8
Machine- en apparatenindustrie	170	4,6	225	5,3
Hout, meubel- en overige industrie	440	7,3	575	7,6

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

4.3 Verplaatsingen vanuit- en naar Nederland

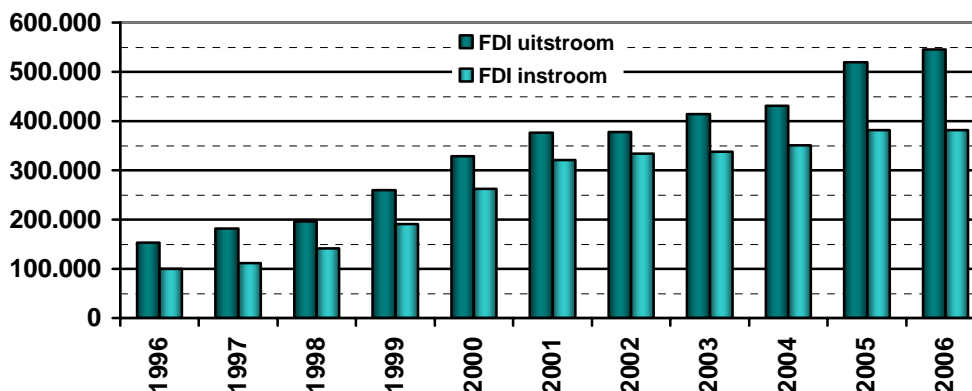
Naast het feit dat de concurrentiepositie van de maakindustrie van belang is om in een steeds internationaler wordende omgeving te kunnen overleven is het ook van groot belang voor de aan-

trekkelijkheid van een land als vestigingslocatie. Uit verschillende studies blijkt dat Nederland bijvoorbeeld relatief goed scoort in het aantrekken van Europese hoofdkantoren (zie bijvoorbeeld Ernst & Young 2005). Maar hoe is het gesteld met de aantrekkelijkheid van Nederland voor wat betreft de vestiging van buitenlandse bedrijven die actief zijn binnen de maakindustrie? Daarnaast is *offshoring*, het verplaatsten van de productie naar lagelonenlanden, regelmatig onderwerp van discussie in de Academische wereld en in de media. Hoe staat de maakindustrie er wat dat betreft eigenlijk voor?

4.3.1 Vestiging in Nederland

Onder vestiging wordt doorgaans een fysieke vestiging verstaan. Niettemin geven ook financiële stromen een belangrijke indicatie van het vertrouwen dat men heeft in de economie. Het belang van directe buitenlandse investeringen (DBI's) wordt in toenemende mate onderschreven. Figuur 20 geeft de stroom aan directe buitenlandse investeringen vanuit en naar Nederland weer. In 1996 werd voor bijna 150 miljard euro geïnvesteerd in het buitenland. In 2006 is dit al bijna 550 miljard.¹⁷ De waarde van de investeringen van buitenlandse bedrijven in Nederland bedraagt gemiddeld driekwart van het bedrag dat vanuit Nederland wordt geïnvesteerd. Van de totale investeringen in het buitenland komt zo'n kleine 40 procent (151 miljard) terecht bij de industrie¹⁸, terwijl bijna 43 procent (233 miljard) van de totale investeringen vanuit Nederland naar de buitenlandse industrie gaat. Ten opzichte van 2003 zijn de investeringen vanuit het buitenland in de Nederlandse industrie in 2006 met 15 procent toegenomen. De investeringen vanuit Nederland in de industrie in het buitenland zijn in dezelfde periode echter met bijna 43 procent toegenomen.

Figuur 20 Totaal directe investeringen in het buitenland en totale directe investering in Nederland in miljoenen euro

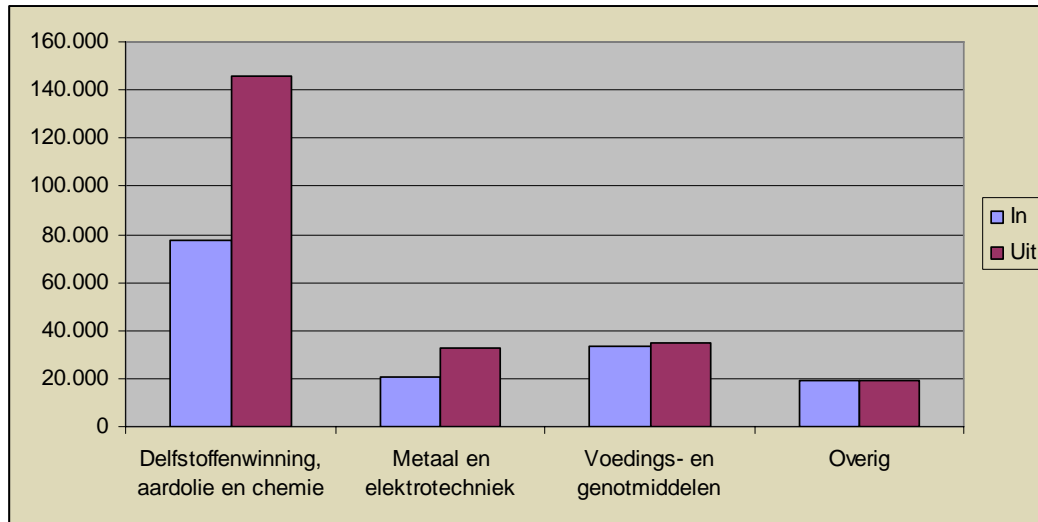
Bron: DNB, bewerking SEO Economisch Onderzoek

¹⁷ DBI's hebben betrekking op alle investeringen in financieel kapitaal door een natuurlijk of rechtspersoon in het ene land met het doel een langdurig belang in een onderneming in een ander land te verwerven en invloed uit te oefenen op het beleid van die onderneming. DBI's zijn te onderscheiden naar: kapitaaldeelnames (in ondernemingen), herinvestering van winsten en ander kapitaal (CBS 2008).

¹⁸ Dit betekent dat meer dan de helft van de Nederlandse investeringen terecht komt in de dienstverlening en 'overige bedrijvigheid'. DNB omschrijft 'overige bedrijvigheid' als handel, transport, opslag- en communicatie, bank en verzekeringswezen en overige dienstverlening.

Figuur 21 geeft het aandeel van de BDI's naar sectoren binnen de industrie. Veruit het grootste deel van de investeringen vanuit het buitenland naar de industrie vindt haar bestemming in de sector 'delfstoffenwinning, aardolie en chemie'. De voedings- en genotsmiddelenindustrie is een goede tweede. De investeringen vanuit het buitenland in deze sector is in de periode 2003/2006 met bijna 42 procent gestegen. Ook opvallend is dat er zeer veel door Nederland in de 'delfstoffenwinning, aardolie en chemie' in het buitenland wordt geïnvesteerd. Ten opzichte van 2003 is dit zelfs met 55 procent toegenomen.

Figuur 21 Directe investeringen vanuit en naar het buitenland per sector binnen de industrie, 2006

Bron: DNB, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Wat betreft fysieke vestigingen van buitenlandse bedrijven in Nederland biedt de database van de STEC groep informatie. STEC heeft een database ontwikkeld waarin een aantal kenmerken van buitenlandse bedrijven in Nederland zijn opgenomen. Een buitenlands bedrijf wordt daarin als 'buitenlands' bestempeld indien ten minste 50 procent van de aandelen van het in Nederland opgerichte bedrijf in handen is van een buitenlandse moeder. De database omvat de activiteiten van meer dan 5.000 bedrijven. Door Buck Consultants International en de Universiteit Maastricht wordt een aantal van 7.000 buitenlandse bedrijven in Nederland genoemd. Dit verschil is te verklaren doordat STEC alleen bedrijven in haar database meeneemt met minimaal 5 fte's. Tabel 16 toont het aantal bedrijven in de STEC database naar sector, aantal banen en gemiddelde bedrijfsomvang. Van de zes grootste sectoren binnen de maakindustrie wordt alleen de hout-, meubel- en overige industrie niet apart onderscheiden in de STEC database.

De machine- en apparatenindustrie is qua aantal bedrijven het hoogst vertegenwoordigd. Van alle buitenlandse bedrijven die in de STEC database zijn opgenomen valt 10 procent (560 bedrijven) in deze sector. Van alle sectoren zijn alleen in de IT-sector meer buitenlandse bedrijven te vinden, namelijk 29 meer dan de machine- en apparatenindustrie (589 bedrijven). De totale maakindustrie (exclusief de hout-, meubel- en overige industrie) neemt met 21 procent van alle buitenlandse bedrijven een hoog aandeel voor haar rekening. Qua aantal banen neemt het zelfs 28 procent voor haar rekening.

Tabel 16 Aantal bedrijven naar sector, aantal banen en gemiddelde bedrijfsgrootte

	Aantal bedrijven	Aantal banen (x 1000)	Gemiddelde bedrijfs- grootte
Voedingsmiddelen- en, drankenindustrie	288 (5%)	42 (8%)	147
Metaalproductenindustrie	287 (5%)	36 (6%)	127
Machine- en apparatenindustrie	560 (10%)	39 (7%)	70
Uitgeverij, drukkerij, reproductie	71 (1%)	10 (2%)	135
Chemische industrie	280 (5%)	25 (5%)	90
Overig	3,894 (74%)	384 (28%)	n.a.
Totaal	5,380	536	100

Bron: Stec Groep, 2005

Op basis van cijfers van het CBS blijkt dat onder de grote ondernemingen¹⁹ in de Nederlandse industrie het aandeel buitenlandse ondernemingen tussen 1994 en 2005 fors is gestegen, namelijk van 52 procent tot 58 procent (CBS 2007a). Een buitenlandse onderneming is gedefinieerd als een in Nederland gevestigde onderneming waarvan 50 procent of meer van het aandelenkapitaal in handen is van in het buitenland gevestigde ondernemingen. In 2005 telde het CBS 432 grote industriële bedrijven waarvan 58 procent onder buitenlandse zeggenschap valt. De toename van het aandeel buitenlandse bedrijven is zowel het gevolg van fusies tussen Nederlandse en buitenlandse bedrijven als overnames van Nederlandse door buitenlandse bedrijven. De grote buitenlandse ondernemingen nemen ook een steeds groter aandeel van de totale werkgelegenheid in de grote ondernemingen voor hun rekening. In 1994 betrof dat 40 procent, in 2005 al 50 procent. Het gaat hier in totaal om 190 duizend banen. Binnen de maakindustrie zijn vooral het aantal voltijdbanen in de metaal- en apparatenindustrie sterk gestegen.

Op dit moment woedt er ten aanzien van de ontslagbescherming een discussie tussen regering, werkgevers- en werknemersorganisaties. Indien er sprake is van een sterk gereguleerde arbeidsmarkt, met veel bescherming voor werknemers, wordt dat als een belemmerende factor voor buitenlandse bedrijven gezien om zich in Nederland te vestigen. Immers, ontslagbescherming maakt het voor bedrijven lastig om in slechte tijden de omvang van haar personeelsbestand terug te schroeven. Daarnaast zijn ze tevens in goede tijden geremd in het aantrekken van personeel, waardoor de groei minder is dan het zou kunnen zijn. Kortom, arbeidsmarktregulering leidt in laagconjunctuur tot overcapaciteit en in hoogconjunctuur tot ondercapaciteit. Bijlage A.6 geeft de mate van bescherming van werknemers aan in zowel vaste- als tijdelijke werkverbanden (in 2003). Nederland valt in deze figuur op door een hoog beschermingsniveau van individuele werknemers, terwijl de regulering van tijdelijk personeel minder intensief is vergeleken met de Europese concurrenten. In de Verenigde Staten valt vooral de lage mate van bescherming tegen individueel ontslag op.

4.3.2 Verplaatsing naar het buitenland

Het verplaatsen van de productie naar lagelonenlanden (*offshoring*) wordt vaak als een bedreiging voor de westerse industrie genoemd. Afgezien van de vraag of dat een terechte conclusie is, wijst

¹⁹ Dit zijn ondernemingen met een balanstotaal van 23 miljoen euro of meer. Grote ondernemingen vormen drie procent van alle ondernemingen in de industrie, en zijn verantwoordelijk voor 80 procent van de omzet en bijna de helft van de werkgelegenheid in de industrie.

onderzoek uit dat het verplaatsen van productie nog steeds geen echt hoge vlucht neemt. Tabel 17 geeft de resultaten weer van een enquête (CBS, 2007b) onder 4633 bedrijven, waarvan 479 worden gerekend tot de hoogwaardige industrie en 921 tot de overige industrie.²⁰ Aan deze bedrijven is gevraagd of er in de periode 2001-2006 sprake is geweest van verplaatsing van activiteiten naar het buitenland, en of er plannen zijn voor verplaatsing van activiteiten in de komende jaren (2007-2009). In de hoogwaardige industrie blijkt dat bijna de helft van de geënquêteerde bedrijven bedrijfsactiviteiten heeft verplaatst naar het buitenland in de periode 2001-2006 (31 procent) of is dat nog van plan in de nabije toekomst (16 procent). Dit hoge percentage kan deels worden verklaard uit het feit dat driekwart van de bedrijven in deze sector al internationaal georiënteerd is, aangezien ze deel uitmaken van een multinational. Onder de geënquêteerde bedrijven in de overige industrie speelt het verplaatsen van activiteiten naar het buitenland veel minder. Ruim 82 procent heeft recent geen activiteiten verplaatst en is dat ook niet op korte termijn van plan.

Waar er sprake is van verplaatsing, betreft het in 40 procent van de gevallen uit een verplaatsing van kernactiviteiten van de onderneming. Voor industriële ondernemingen gaat het dan om de productie van goederen. Mogelijke reden om deze kernactiviteit te verplaatsen naar het buitenland is omdat de productie elders goedkoper plaats vindt. Dat komt dan vooral door de loonkosten. Activiteiten worden vooral verplaatst naar Oost-Europese (Polen, Tsjechië) en Aziatische landen (China, India). De verplaatsing van ondersteunende activiteiten zoals distributie en logistiek, ICT-diensten en dergelijke, neemt 60 procent van alle verplaatste activiteiten in. Een groot deel van deze verplaatsingen speelt zich binnen West-Europa af, vooral richting België en Duitsland (CBS 2007b).

Tabel 17 Verplaatsing van activiteiten naar het buitenland, bedrijven in de hoogwaardige- en in de overige industrie

	Hoogwaardige industrie	Overige industrie
Niet verplaatst	53,0	82,3
Verplaatst 2001-2006	30,9	12,8
Voornemen verplaatsen 2007-2009	16,1	4,9
Totaal	479 (100%)	921 (100%)

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

²⁰ Hightech industrie: onder andere chemische industrie, vervaardiging van machines, elektrische en optische apparaten, transportmiddelen, Overige industrie: onder andere voedings- en genotmiddelen, textiel, houtindustrie, metaalproducten en meubels, scheepsbouw en –reparatie.

5 Faciliterend beleid

Uit de voorgaande hoofdstukken blijkt de Nederlandse maakindustrie qua concurrentiekracht –vergeleken met een aantal nabijgelegen landen– een middenmoter te zijn. Toch zijn er voor een aantal indicatoren duidelijke conclusies te trekken. Op fiscaal terrein doet Nederland het bijvoorbeeld goed, op R&D zijn er echter verbeteringen nodig. Om de stap van middenmoter naar tabellenaanvoerder te maken is een aantal maatregelen noodzakelijk. In dit hoofdstuk gaan we daarom in op de rol van de organisaties die bijdragen aan het ondernemingsklimaat: de overheid en de sociale partners. We beperken ons in dit rapport tot een beknopt overzicht van de situatie in Nederland. Het inventariseren van de situatie in diverse buitenlandse landen vergt een studie van een veel grotere omvang.

In de private sector zijn bedrijven zelf verantwoordelijk voor hun doen en laten, en daarmee ook voor hun succes. De rol van de overheid is vooral faciliterend. De overheid draagt zorg voor de infrastructuur, het onderwijs en aan het verwerven en verspreiden van ‘precompetitieve’ kennis. Binnen de beperkingen van het Europese mededingingsrecht zorgt de overheid voor een *level playing field*.

Ook de sociale partners spelen een rol van betekenis in het faciliterend beleid. Facilitering door werkgeversorganisaties kan bijvoorbeeld bestaan uit concrete inhoudelijke advisering aan werkgevers met betrekking tot versterking van de concurrentiepositie maar ook het uitdragen van een visie en het wijzen op mogelijke knelpunten, zoals het groeiende tekort aan gekwalificeerd personeel, kunnen daaronder gerangschikt worden. Werknemersorganisaties zetten zich bijvoorbeeld in voor goede arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. Het tegengaan van de werkdruk en het vergroten van de veiligheid zijn bijvoorbeeld actuele thema’s. Als het gaat om het grotere belang voor zowel werkgevers als werknemers, kunnen zich echter tegenstrijdigheden voordoen. Loonmatiging wordt bijvoorbeeld slechts tandenkrassend door werknemersorganisaties geaccepteerd, en alleen als het gaat om het veiligstellen van werkgelegenheid. Soms is een complete herstructurering van een bedrijvenconglomeraat noodzakelijk (in de zin van de befaamde ‘creatieve destructie’ van Joseph Schumpeter) om in een krachtigere positie te komen, maar het bestaande bedrijfsleven zal dan juist steun zoeken bij werkgeversorganisaties. De rol van sociale partners lijkt dus wat ambivalent. Daarom is het van belang dat de sociale partners ook gezamenlijk een faciliterende rol spelen om de concurrentiepositie van de maakindustrie te versterken. Een bekend voorbeeld van een gezamenlijk initiatief is het Nederlands Centrum voor Sociale Innovatie (NCSI). Het NCSI is een samenwerkingsverband tussen werkgevers- en werknemersorganisaties en kennisinstellingen. De kerntaak van het NCSI is het bevorderen en initiëren van innovaties op het terrein van management, organisatie en arbeid in bedrijven en instellingen. Kennisverspreiding (online kennisbank, seminars, congressen), samenwerken, netwerken en het ondersteunen van concrete acties (projecten, experimenten, monitoring) dragen daaraan bij. In het vervolg van dit hoofdstuk worden overigens vele voorbeelden gegeven van maatregelen en beleid, zowel generiek als specifiek, waar de sociale partners een aanzet toe hebben gegeven of betrokken zijn geweest in onderhandelingen.

Het industriebeleid richt zich op een 8-tal thema's.²¹ De thema's die in dit hoofdstuk behandeld worden zijn

- Investeren in kennisverwerving, onderzoek en ontwikkeling
- Investeren in onderwijs
- Investeren in innovatie en ondernemerschap
- Investeren in samenwerking
- Verplaatsing activiteiten naar het buitenland
- Vestiging van buitenlandse bedrijven in Nederland
- Startende ondernemingen

Per thema wordt een overzicht gegeven van maatregelen en beleid. Dit overzicht zal gezien de vele maatregelen en beleidsinitiatieven niet volledig zijn. Wij trachten de voorbeelden van maatregelen en beleid in de periode 2004-2007 zo veel als mogelijk af te dekken. Een aantal maatregelen worden kort besproken. Voorafgaand aan de overzichten per thema worden de belangrijkste conclusies die volgen uit de voorgaande hoofdstukken kort per thema weergegeven.

Overigens is de kern van het industriebeleid generiek en van toepassing op alle sectoren van de economie. In de industriebrief 'Hart voor Industrie' worden bijvoorbeeld een zevental knelpunten gesignaleerd die de flexibiliteit en het aanpassingsvermogen van het Nederlandse bedrijfsleven bedreigen. Hoe deze knelpunten dienen te worden aangepakt en weggenomen vormt de basis voor het te voeren industriebeleid (zie ook Biermans en Poort, 2006). Het creëren van de juiste randvoorwaarden vormt een belangrijke pijler van het industriebeleid maar is vooral generiek van aard. Daarom wordt in tabel 18 eerst een overzicht gegeven van programma's, projecten e.d. die ten doel hebben om de flexibiliteit en het aanpassingsvermogen van het Nederlandse bedrijfsleven in het algemeen te verbeteren. Dit overzicht heeft dus ook betrekking op de maakindustrie. In de volgende paragrafen wordt per thema een overzicht gegeven van maatregelen die een meer directe relatie met de maakindustrie hebben.

²¹ Het thema 'imago' valt niet binnen het kader van dit onderzoek.

Tabel 18 Overzicht generieke maatregelen Nederlandse bedrijfsleven

Toenemende druk van wet- en regelgeving   • Vermindering administratieve lastendruk met 25 procent • Administratieve lastenverlichting MKB • Aanpak tegenstrijdige regelgeving • Rapportage taskforce vergunningen • Intensivering meldpunt voorgenomen regelgeving • Eén-op-één implementatie EU-regelgeving (inclusief vermindering aantal arboregels en vermindering VROM-regelgeving) • Kansenzones
Kosten en inflexibiliteit van arbeid   • Aanpassing arbeidsongeschiktheidswetgeving en werkloosheidswet om via de activerende sociale zekerheid een bijdrage te leveren aan de arbeidsmarktdynamiek • Aanpassing ontslagrecht • Financieel aantrekkelijker maken van de mogelijkheden om langer te werken
Gebrek aan fysieke ruimte en afnemende kwaliteit infrastructuur   • Nota Ruimte, Nota Mobiliteit • Pieken in de Delta • Actieplan Bedrijventerreinen • Agenda Vitaal platteland • Nota Zeehavens • Taskforce publiekprivate samenwerking (PPS)
Digitale infrastructuur   • Rijksbrede ICT-agenda • Breedbandnota
Europese dimensie   • MKB-participatie in KP6 en KP7 • Eureka • Uitwerking ETP's • CIP • Europese energietransitiescenario's

Bron: Poort en Biermans 2006, Ministerie van Economische Zaken 2004, 2005, 2006

5.1 Thema I: Investeren in kennisverwerving, onderzoek en ontwikkeling

Als het om investeringen in R&D gaat neemt Nederland in vergelijking met de nabijgelegen landen een bescheiden middenpositie in. Duitsland, Frankrijk en België investeren meer in R&D. Ook nam in Nederland de omvang van de investeringen in R&D als percentage van het BNP tussen 2003 en 2006 af. Niettemin staat sinds de ontwikkeling van de Lissabon Strategie door de

Europese Raad in maart 2000 het ontwikkelen van de Nederlandse kenniseconomie hoog op de agenda. Zo is in 2003 het *Innovatieplatform* in het leven geroepen. De Nederlandse overheid past een mix van instrumenten, financieel en niet-financieel, toe om de innovativiteit van het bedrijfsleven te bevorderen. Tabel 18 geeft een overzicht van het faciliterend beleid zoals dat de laatste jaren door de overheid en sociale partners is vormgegeven. De BSIK-regeling (Besluit Subsidies Investerings Kennisinfrastructuur) moet bijvoorbeeld leiden tot meer kennis van en researchcapaciteit voor vijf in Nederland belangrijke themagebieden, namelijk: ICT, ruimtegebruik, duurzame systeeminnovatie, microsysteem- en nanotechnologie en gezondheids-, voedings-, gen- en biotechnologische doorbraken. In 2003 is er één tender voor de BSIK-regeling geweest en besloot het Kabinet om in totaal EUR 802 miljoen subsidie toe te kennen aan 37 consortia. Deze consortia staan voor de opgave om fundamenteel hoogstaand onderzoek te verrichten en dat vervolgens te verzilveren in aansprekende innovaties. Die innovaties kunnen de vorm hebben van nieuwe producten, processen of maatschappelijke concepten. De 37 programma's hebben een looptijd van vier tot zes jaar.²² Naar verwachting zal er pas rond 2010 sprake zijn van een eventuele nieuwe BSIK-regeling.

De WBSO (Wet Bevordering Speur- & Ontwikkelingswerk) is een fiscale stimuleringsregeling waarmee de Nederlandse overheid een deel van de loonkosten voor speur- en ontwikkelingswerk, vergelijkbaar met Research and Development, compenseert. De WBSO kent drie faciliteiten, te weten: (1) een tegemoetkoming in de loonkosten die gemoeid zijn met S&O (Speur- en Ontwikkelingswerk) in de vorm van een vermindering van de af te dragen loonheffing, (2) een aftrek S&O voor zelfstandige ondernemers en (3) een extra tegemoetkoming voor startende ondernemers of ondernemingen. Onder S&O-werkzaamheden worden verstaan: technisch wetenschappelijke onderzoeksprojecten, ontwikkelingsprojecten, analyse van technische haalbaarheid en technisch onderzoek. In 2007 is de WBSO 2001-2005 geëvalueerd. Uit de evaluatie bleek dat de WBSO doet wat zij beoogt, namelijk de private uitgaven aan speur- en ontwikkelingswerk verhogen. Tevens kwam naar voren dat door verlaging van de S&O-loonkosten gebruikers worden gestimuleerd tot meer speur- en ontwikkelingswerk. Wel waren er een aantal punten voor verbetering vatbaar zoals een verdere vermindering van de administratieve lasten en een versoepeling van de aanvraagmogelijkheden (EIM 2007). De laatste jaren is het budget van de WBSO verhoogd en is de aanvraagprocedure vereenvoudigd.

Het doel van de Casimir-regeling is de publiekprivate uitwisseling van onderzoekers tussen bedrijven en kennisinstellingen te verbeteren. In 2005 zijn in dit kader 17 experimenten van start gegaan. In 2005 is ook de eerste tender van de Casimir-regeling geopend. Het budget bedroeg € 3 miljoen welke uit de middelen voor het Deltaplan Bèta-techniek werden gefinancierd (zie ook thema 'onderwijs'. Ook in 2006 is een nieuwe tender geopend.

Het *Small Business Innovation Research Programma* (SBIR) is een op innovatie gericht programma voor kleine en middelgrote bedrijven. Het SBIR programma in Nederland is een initiatief van het ministerie van Economische Zaken in samenwerking met de meeste andere ministeries. Na de eerste SBIR-pilot 'Energiebesparing met Elektromagnetische Vermogenstechniek' zijn in 2006 en 2007 nog zes pilots gestart. Een eerste evaluatie heeft inmiddels plaatsgevonden. De resultaten

²² Op basis van de rapportages van de monitors en de consortia en een gesprekkenronde zal een zogenaamde Commissie van Wijzen in april 2008 haar advies over de midterm evaluatie uitbrengen.

hiervan zijn positief. Er zijn onder andere voldoende goede voorstellen van bedrijven, opdrachtgevers hebben aangegeven dat de werkwijze van het SBIR-programma inderdaad nieuwe partijen in beeld brengt en bedrijven die een SBIR opdracht hebben gekregen blijken veel vaker een strategische samenwerking aan te gaan in het project dan de bedrijven die geen opdracht kregen. Het gaat daarbij om samenwerking met andere – vooral MKB– ondernemingen (zie website SenterNovem).

Tabel 19 Kenniswerving, onderzoek en ontwikkeling

Maatregel/ Beleid	Jaartal	Organisatie
€800 miljoen incidenteel via BSIK	2003/ 2004 - nu	Overheid
WBSO	Sinds 1994	EZ
WBSO – vereenvoudiging en uitbreiding met procesinnovatie (budhet 2006 rond de 400 miljoen euro)	Vanaf 2006 doorlopend	EZ (uitvoering door SenterNovem)
Pilots SBIR (Small Business Innovation and Research)	2004-2008	EZ (SenterNovem)
€1.872 miljoen incidenteel via FES	2005-2006	
Het Casimir-initiatief	2005-nu	Door NWO uitgevoerd
Kaderprogramma voor Onderzoek en Technologische Ontwikkeling (KP6)	2005-2006	EU
Kaderprogramma voor Onderzoek en Technologische Ontwikkeling (KP7)	2007-2013	EU
I2010	2005-2010	Europese Commissie
Energie Onderzoek Strategie	Vanaf 2001 doorlopend	EZ

Bron: Industriebrief 2005, 2006 (Ministerie van Economische Zaken)

Het zesde kaderprogramma KP6, met een looptijd van 2002-2006, was het belangrijkste instrument om de zogenaamde *European Research Area* (ERA) te realiseren. R&D is in de EU zeer gefragmenteerd en daarom is van belang dat de samenwerking binnen de EU goed wordt geregeld. De EU heeft daarom besloten tot de oprichting van de ERA. Het KP6 moest de samenwerking in R&D stimuleren, mobiliteit van kennis en wetenschappers stimuleren en ervoor zorgen dat de lidstaten hun onderlinge beleid afstemmen. Het Zesde Kaderprogramma (KP6) kende twee belangrijke doelstellingen:

- Versterken van de wetenschappelijke en technologische basis van de Europese industrie.
- Stimuleren van de internationale concurrentiepositie door het promoten van onderzoeksactiviteiten.

De opvolger van KP6 is het Zevende Kaderprogramma (KP7). KP7 heeft een looptijd van 7 jaar (2007-2013). De Europese Commissie streeft naar een totaalbudget van € 73 miljard, wat neerkomt op een verdubbeling van het jaarlijkse budget ten opzichte dat van KP6. In algemene zin zal KP7 in belangrijke mate een continuering vormen van KP6, maar met intensivering en verbreding.

In 2001 is het ministerie van Economische Zaken gestart met de herziening van het onderzoeksbeleid. Dit heeft geleid tot "Energie Onderzoek Strategie" met daaraan gekoppeld de Energie Onderzoek Subsidies (EOS). Binnen EOS draait het om een betaalbare, betrouwbare en schone energiehuishouding. Om dit te realiseren brengt het programma de kwaliteit van onderzoek en

kennis in Nederland op een hoger niveau. Is de kennis in Nederland niet voorhanden, dan kan de kennis uit het buitenland worden gehaald.

5.2 Thema II: Investeren in onderwijs

Ten opzichte van de meest nabijgelegen landen neemt Nederland een bescheiden middenpositie als het gaat om de investeringen in het hoger onderwijs als percentage van het BNP. Ook qua aantal academische promoties loopt Nederland niet voorop. Nederland scoort wel iets beter indien er gekeken wordt naar het aantal ‘wetenschappers en academici’ als percentage van de beroepsbevolking maar Duitsland en België doen het beter.

Onderwijs krijgt volop aandacht in de media. Het beroepsonderwijs en de behoeften van het bedrijfsleven sluiten bijvoorbeeld nog niet goed op elkaar aan. Het realiseren van voldoende stages en leerwerkplaatsen is daarbinnen een belangrijk aandachtspunt, maar ook de kwaliteit van de begeleiding op de werkvloer behoeft verbetering. Het innovatieplatform heeft in oktober 2005 het advies “Beroepswijs Beroepsonderwijs” naar de Tweede Kamer gestuurd. Het uiteindelijke resultaat is dat onderwijsinstellingen de beschikking krijgen over geoordeelde innovatiemiddelen, gekoppeld aan de lumpsum (“Innovatiebox”). Een Innovatiekader, dat wordt vastgesteld in samenspraak met onderwijskoepels en de sociale partners, geeft inhoudelijk richting aan de inzet van de middelen op regionaal niveau. De FES-middelen voor het middelbaar beroepsonderwijs zullen onderdeel uitmaken van deze systematiek.²³ Er wordt onder andere € 59 miljoen uit de extra FES-middelen ingezet worden om docenten in het middelbaar beroepsonderwijs stages te laten lopen in het bedrijfsleven, om lesmateriaal te ontwikkelen voor competentiegericht beroepsonderwijs en om leren in bedrijf te stimuleren. Ook is er € 300 miljoen extra beschikbaar voor schoolbouw en praktijklokalen.

Op 19 december 2003 heeft de ministerraad ingestemd met het Deltaplan Bèta en Techniek van de minister van OCenW. Doel van dit plan is om bèta- en technische opleidingen en banen aantrekkelijker te maken en drempels weg te nemen voor internationale migratie van kenniswerkers. Deze doelstellingen zijn vertaald in vier beleidslijnen: aantrekkelijk onderwijs, aantrekkelijke banen, aantrekkelijke keuzes en aantrekkelijke vestiging. De uitvoering van het Deltaplan bèta/techniek volgt een gecoördineerde aanpak, dus geen versnipperde activiteiten op allerlei deel-terreinen, maar samen met alle verantwoordelijken de tekortenproblematiek oppakken. Vanaf juli 2004 is er een bèta-/techniekplatform dat bestaat uit gezaghebbende vertegenwoordigers uit onderwijs, onderzoek en bedrijfsleven. Het platform bemiddelt onder andere bij de vernieuwingen die in het veld van onderaf tot stand moeten komen.

Subsidie lectoren HBO-instellingen: lectoraten zijn onderzoeksgroepen van hogescholen die op maatschappelijk relevante terreinen de verbinding leggen tussen het onderwijs, de praktijk en toegepast onderzoek. Een lectoraat staat onder leiding van een lector en telt gemiddeld tien docent-onderzoekers en externe deskundigen. Lectoraten onderhouden samenwerkingsverbanden met bedrijven en instellingen op lokaal, regionaal, landelijk en internationaal niveau.

²³ FES (Fonds Economische Structuurversterking) financiert investeringsprojecten om de economische structuur te versterken. Dit fonds financiert investeringsprojecten om de economische structuur te versterken. Ruim 40 procent van de aardgasbaten gaat naar het FES.

Het Actieprogramma Ondernemerschap en Onderwijs is in 2004 in het leven geroepen om het ondernemerschap in het gehele onderwijs (van basis- tot en met wetenschappelijk onderwijs) te stimuleren. In de beleidsbrief 'In actie voor ondernemers' wordt aandacht in het onderwijs genoemd als het instrument om de voorkeur voor het zelfstandig ondernemerschap te vergroten. Het is ook één van de institutionele pijlers van het Actieprogramma TechnoPartner (zie ook tabel 21) om de omgeving, waarin HBO- en WO onderwijsinstellingen en technostarters opereren, te verbeteren.

Tabel 20 Maatregelen thema 'investeren in onderwijs'

Maatregel/ Beleid	Jaartal	Organisatie
€644,5 miljoen via-FES voor beroepsonderwijs	2005-2006	EZ, OCW
Verbeteren aansluiting beroepsonderwijs op behoeften bedrijven (inclusief VMBO)	Vanaf 2005	EZ, OCW
Actieprogramma Ondernemerschap en Onderwijs	Vanaf 2004	EZ, OCW
Deltaplan Bèta en techniek	Vanaf 2004 doorlopend	EZ, OCW
- Kennismigranten		
- Platform Bèta en techniek		
- Actieplan leven lang leren	2005-2013	
- RAAK-regeling		
- Lectoren in HBO-instellingen		

Bron: Industriebrief 2004, 2005, 2006 (Ministerie van Economische Zaken)

5.3 Thema III: Investeren in Innovatie en Ondernemerschap

In thema I staan de investeringen in R&D centraal, thema III concentreert zich op de benutting van deze investeringen in de praktijk. De Subsidieregeling Innovatievouchers heeft bijvoorbeeld als doel MKB-ondernemers in contact te brengen met kennisinstellingen, om de reeds bestaande kennis te benutten ter verbetering van hun product, productieproces of dienst. Daarnaast kan een innovatievoucher ingezet worden voor het aanvragen van een octrooi. Via *pilots* zijn de in 2005 1100 vouchers beschikbaar gekomen. De resultaten van de eerste *pilot* van 100 vouchers waren positief. De komende jaren is € 60 miljoen beschikbaar voor een substantiële impuls voor vouchers. Daaruit zijn bijvoorbeeld voor 2006 3000 vouchers beschikbaar gesteld. Door het CPB zijn de de innovatievoucher-pilots uit 2004 en 2005 op innovativiteit getoetst (Cornet c.s. 2007). Uit deze studie komen voorzichtige aanwijzingen dat MKB-bedrijven door de innovatievoucher vaker een verbetering in het productieproces realiseren. Het effect op andere typen innovatie - productvernieuwing, productverbetering en procesvernieuwing - is onduidelijk. Bedrijven verstrekken vanwege de voucher wel vaker een opdracht aan een kennisinstelling. Dit laatste effect lijkt eenmalig te zijn. MKB'ers met een voucher verlenen in de ruim anderhalf jaar daarna geen extra opdrachten.

De Subsidieregeling InnovatiePrestatieContracten (IPC) is in november 2006 in het leven geroepen. De IPC-regeling is bedoeld om ondernemers uit het midden- en kleinbedrijf te stimuleren tot innovatie. Samenwerking en kennisoverdracht spelen daarbij een belangrijke rol. De ondernemers bepalen zelf welke innovaties zij willen realiseren, hoe en met wie. De IPC-regeling zet

groepen MKB-bedrijven aan tot het uitvoeren van een innovatieplan. In de IPC-regeling kunnen groepen van maximaal 35 bedrijven voor drie jaar een 'samenwerkingsverband' aangaan. De deelnemende bedrijven krijgen 50% subsidie met een maximum van € 50.000. De bedrijven kunnen door het contract gebruik maken van een aantal faciliteiten en krijgen begeleiding en advies bij de ontwikkeling en realisatie van hun plannen. In 2007 is voor de IPC-regeling een budget van 17 miljoen euro beschikbaar.

Tabel 21 Maatregelen thema 'innovatie en ondernemerschap'

Maatregel/ Beleid	Jaartal	Organisatie
Innovatievouchers	2005	EZ
Innovatieprestatiecontracten: subsidieregeling IPC	Vanaf 2007 doorlopend	EZ
Preprojectmanagement	2004-2005	EZ
ApplicatieCentrum Productietechnologie (ACP)	Vanaf 2005 doorlopend	Ondernemers, EZ & TNO Industrie en Techniek
Innovatiebank	2005-	EZ
Eureka	Vanaf 1985 doorlopend	Eureka (EU)
Virtuele service Syntens aan ondernemer	Vanaf 1998 doorlopend	EZ

Bron: Industriebrief 2004, 2005, 2006 (Ministerie van Economische Zaken), National Reform Program for the Netherlands 2005-2008

De doelstelling van preprojectmanagement is de kenniscirculatie in het MKB te verbeteren. Via preprojectmanagement worden onderzoekers en bedrijven bij elkaar gebracht via workshops rond specifieke kennisvragen en technologiethema's. De partijen kunnen hun samenwerking met behulp van een projectmanager verder vorm geven. Bij de FHI (Federatie van Technologiebranches) is een pilot met 15 bedrijven uitgevoerd. Ook bij de Nederlandse Rubber en Kunststoffindustrie (NRK) is een soortgelijke pilot van start gegaan. De huidige status van dit programma is onbekend.

Het ACP is een samenwerkingsverband tussen partijen uit de maakindustrie. EZ ondersteunt het financieel. Ondernemers kunnen er terecht met praktische vragen op het gebied van productietechnologie. Het ACP verzamelt daartoe toepassingsgerichte kennis. In november 2004 is het ACP van start gegaan. De eerste ervaringen waren positief. In het eerste half jaar van 2005 zijn er 124 project(aan)vragen binnengekomen die leidden tot 71 offertes van het ACP aan de MKB ondernemingen om projecten te starten en de problemen met betrekking tot productietechnologie op te lossen.

5.4 Thema IV: Investeren in Samenwerking

De nota Pieken in de Delta bevat een gebiedsgerichte economische agenda, waarbij het ministerie van EZ de kansen en de mogelijkheden omschrijft voor de zes economische regio's in Nederland. De gebiedsgerichte economische agenda verhoogt de slagvaardigheid van het beleid door de knelpunten aan te pakken door gericht mensen en middelen in te zetten op gezamenlijke prioriteiten van het rijk, gemeenten, provincies en bedrijven. Samenwerking is daarbij cruciaal.

De ambitie om de economische benutting van cultuur en creativiteit te verbeteren is nationaal neergelegd in een Programma voor de Creatieve Industrie. Op basis van dit programma heeft Nederland in EU-verband op recente informele ministersbijeenkomsten een vier puntenplan voor Creatieve Industriebeleid gepresenteerd:

1. Samenwerking bevorderen tussen creatieve organisaties en het overige bedrijfsleven.
2. Financiële condities van de creatieve industrie verbeteren, door o.a. de toegankelijkheid van de kapitaalmarkt en bestaande subsidieregelingen voor creatieve ondernemers te verbeteren.
3. Internationalisering bevorderen via transnationale samenwerking en een sterke exportpositie van de EU in overige delen van de wereld.
4. De professionalisering van het cultureel management versterken door de aandacht voor cultureel ondernemen en *governance* op te voeren.

Doel van deze aanpak is meer aandacht van de staande industriepolitieke kaders te krijgen voor creatieve bedrijfstakken. Het programma is experimenteel en tijdelijk van aard.

De initiële doelstelling van de RAAK-subsidie (Regionale Aandacht en Actie voor Kenniscirculatie) is om de kennisuitwisseling tussen hogescholen, BVE-instellingen en het midden- en kleinbedrijf in regionale innovatieprogramma's te verbeteren. Daarbij gaat het vooral om het versterken van de kennisbrugfunctie die deze instellingen kunnen hebben in de relatie tussen MKB-bedrijven en het totaal van de kennisinfrastructuur. In een evaluatiestudie van de Stichting Innovatie Alliantie komt naar voren dat de deelnemers aan RAAK-programma's 2005 vertrouwen hebben in het onderliggende concept van regionale samenwerking en kenniscirculatie. Zij dragen zelf ongeveer 40% bij van de kosten. Uit deze evaluatie blijkt dat de kwaliteit van de goedgekeurde projecten groeit. De vraag vanuit het MKB heeft een in toenemende mate een richtinggevend karakter waardoor de netwerken steeds hechter en concreter worden. Hiermee sluiten de projecten aan op de ambitie om het aantal MKB-bedrijven dat een duurzame samenwerkingsrelatie onderhoudt met een kennisinstelling te verdubbelen van 10.000 naar 20.000 in 2008 (zie Stichting Innovatie Alliantie 2006).

Innovatiesubsidie Samenwerkingsprojecten subsidieert technologische samenwerking gericht op het ontwikkelen van innovatieve en duurzame producten of processen. Het Ministerie van Economische Zaken heeft onlangs echter voor een nieuwe aanpak gekozen, Innovatie in Dialoog, om zo innovatie nog beter te stimuleren zodat Nederland in de Europese innovatieve voorhoede terechtkomt. Naast een basispakket waarop elke ondernemer een beroep kan doen, ontwikkelen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid gezamenlijk innovatieprogramma's binnen kansrijke sleutelgebieden van de Nederlandse economie.

Smartmix is een nieuw subsidieprogramma van de ministeries van EZ en OCW, bedoeld om economische, sociaal-maatschappelijke en culturele innovatie te stimuleren. In 2007 werd er bijvoorbeeld 100 miljoen verdeeld onder zeven consortia van kennisinstellingen, bedrijven en maatschappelijke organisaties. De Smart Mix subsidie geeft ruimte voor meerjarig en diepgaand onderzoek, dat moet zorgen voor doorbraken waarmee Nederland zijn internationale positie kan versterken. De hele kennisketen wordt benut, dat wil zeggen van fundamenteel en toegepast onderzoek tot en met pre concurrentiële ontwikkeling (middelen voor lange termijn samenwerking tussen bedrijven en publieke kennisinstellingen).

Het gebiedsgericht economisch beleid is ingezet in 2004 als onderdeel van de nota 'Pieken in de Delta'. Daarvoor heeft het ministerie van Economische Zaken (EZ) in 2005 circa 8 miljoen euro beschikbaar gesteld voor projecten die de innovatieve slagkracht versterken van Zuidoost en Oost-Nederland en de Noord- en Zuidvleugel van de Randstad. Deze regio's kunnen volgens het ministerie uitgroeien tot internationaal concurrerende hot spots. Zij hebben afgelopen jaar in samenwerking met EZ regionale innovatieagenda's ontwikkeld.

Tabel 22 Maatregelen thema 'samenwerking'

Maatregel/ Beleid	Jaartal	Organisatie
Programma voor de Creatieve Industrie	2005-2008	EZ, OCW
RAAK subsidie	Vanaf 2005 doorlopend	OCW
Innovatieprogramma's samenwerkingsprojecten (IS)	2005-2007	EZ (SenterNovem)
Innovatie in dialoog	2007-	EZ (SenterNovem)
Programmatische aanpak innovatie	2006-	EZ
Smartmix	2006/7 -	EZ/OCW
Gebiedsgericht innovatiebeleid (hotspots)	2005-2006	EZ
Regieorgaan ICT-onderzoek en innovatie	2004-2010	EZ/OCW/NWO
Energietransitie	2004	VROM?
IOP integrale productcreatie- en realisatie	2004-	EZ (SenterNovem)

Bron: Poort en Biermans 2006; Industriebrief 2004, 2005, 2006 (Ministerie van Economische Zaken)

Om tot meer eenheid en consistentie te komen in de strategische aansturing in het ICT-onderzoek is in 2004 een regieorgaan opgericht die deze taak gaat uitvoeren. Het doel van dit regieorgaan is een toonaangevende privaat-publieke ICT-kennisinfrastructuur die zich internationaal met duidelijke sterktes profileert en nationaal van hoge wetenschappelijke, maatschappelijke en economische waarde is. Het regieorgaan wordt ingesteld voor een periode van zes jaar (tot 2010).

5.5 Thema V: Verplaatsing activiteiten naar het buitenland

In de hoogwaardige industrie blijkt bijna de helft van de onderzochte bedrijven bedrijfsactiviteiten heeft verplaatst naar het buitenland in de periode 2001-2006 of is dat nog van plan in de nabije toekomst. Driekwart van de bedrijven in de hoogwaardige industrie is al internationaal georiënteerd, aangezien ze deel uitmaken van een multinational. Wat betreft het faciliterend beleid ten aanzien van dit thema is de vraag op zijn plaats of verplaatsing van activiteiten naar het buitenland überhaupt gefaciliteerd dient te worden. Indien het motief om activiteiten naar het buitenland te verplaatsen het ondernemingsklimaat in Nederland is, kan verwezen worden naar de maatregelen die in algemene zin de flexibiliteit, aanpassingsvermogen en vernieuwingsvermogen van het Nederlandse bedrijfsleven trachten te verbeteren (zie tabel 18). Indien een bedrijf haar activiteiten naar een lagelonenland wil verplaatsen vanwege de arbeidskosten is faciliterend beleid meer op zijn plaats. Het actieprogramma 'internationaal ondernemen' is in 2004 in het leven geroepen om bij te dragen aan het oplossen van specifieke knelpunten die bedrijven ervaren bij het internationaal ondernemen. Bedrijven kunnen bijvoorbeeld meldingen van oneerlijke concurrentie bij het zogenaamde 'Crash Team' aangeven. De *Dutch Trade Board* werkt vooral aan een effec-

tievare en efficiëntere gezamenlijke inzet ten behoeve van het Nederlandse bedrijfsleven die in het buitenland actief zijn.

Tabel 22 Maatregelen thema ‘verplaatsing activiteiten naar het buitenland’

Maatregel/ Beleid	Jaartal	Organisatie
Actieprogramma internationaal ondernemen	Sinds 2004	
- Dutch Trade Board		
- Crash Team		

Bron: Industriebrief 2004, 2005, 2006 (Ministerie van Economische Zaken)

5.6 Thema V: Vestiging van buitenlandse bedrijven in Nederland

Onder de grote ondernemingen in de Nederlandse industrie is het aandeel buitenlandse ondernemingen tussen 1994 en 2005 fors gestegen, namelijk van 52 procent tot 58 procent. Ondanks dit hoge percentage bleek onlangs dat de sterke positie van Nederland als vestigingsplaats van (mondiale) hoofdkantoren wordt bedreigd. Nederland wordt weliswaar nog gezien als een fiscaal aantrekkelijk land in de locatie voor hoofdkantooractiviteiten zijn bedrijven steeds meer op zoek naar ‘clusters’ van gelijksoortige bedrijven of activiteiten waar meer innovatieve activiteit is en er tevens efficiënter gewerkt wordt (zie Gostelie c.s. 2008).

Er zijn vooral veel generieke maatregelen ontworpen om het vestigingsklimaat in Nederland te verbeteren. Zo kunnen alle maatregelen die in tabel 18 worden opgesomd gezien worden als maatregelen om het vestigingsklimaat in algemene zin te verbeteren. Het verbeteren van de infrastructuur, en het rekening houden met de toekomstige vraag, zijn daarbij belangrijk maar ook zaken als arbeidskosten en flexibilisering van de arbeid zijn voor de concurrentiepositie van Nederland cruciaal. Aangezien Nederland vooral een goede naam heeft als het gaat om de fiscaaljuridische aantrekkelijkheid zijn deze in onderstaande tabel opgenomen. Zo is bijvoorbeeld de vennootschap- en dividend belasting verlaagd en ook is er gewerkt aan het verkorten van de afhandelingstermijnen door de belastingdienst.

Het maritieme 2g@there programma is gericht op scheeps- en jachtbouw en de offshore industrie in Rusland en Duitsland. Met het 2g@there programma wil het Ministerie van Economische Zaken ondernemers ondersteunen bij het gezamenlijk bewerken van buitenlandse markten. Het Programma Starters op Buitenlandse markten (PSB) is bestemd voor ondernemers die nog onbekend zijn met buitenlandse markten. Het richt zich vooral op strategieontwikkeling, bijvoorbeeld voor export naar een nieuwe markt.

De Faciliteit Opkomende Markten (FOM) is een initiatief van EZ en de Financierings Maatschappij voor Ontwikkelingslanden (FMO). Middels deze faciliteit worden investeringen gestimuleerd van Nederlandse ondernemingen in opkomende markten/ontwikkelingslanden (incl. de Nederlandse Antillen en Aruba). Via de FOM worden (middel)lange termijnfinancieringen (lening, garantie of participatie ingeval van een MKB-bedrijf) verstrekt aan lokale dochterondernemingen of joint ventures van Nederlandse bedrijven. De financiering bedraagt maximaal € 5 mln (€ 0,5 miljoen bij participatie) met een looptijd die kan variëren van 3 tot 12 jaar. FOM-

financieringen dienen mede bij te dragen aan de continuïteit en/of de versterking van het Nederlandse moederbedrijf.

Tabel 23 Maatregelen thema 'vestiging van buitenlandse bedrijven in Nederland'

Maatregel/ Beleid	Jaartal	Organisatie
Verlaging Vennootschaps- en dividendbelasting		EZ (belastingdienst)
Modernisering Vennootschaps- en dividendbelasting	2007	EZ (belastingdienst)
Verkorting afhandelingstermijnen belastingdienst		EZ (belastingdienst)
Introductie 'groepsrentebox', en 'ontrooiibox'. Zorgt voor fiscale voordelen	Vanaf 2007 doorlopend	
Handelsmissies	-	o.a. EZ, VW, VNO-NCW
Programma samenwerking opkomende markten		EZ
Faciliteit opkomende markten	2007	EZ
2g@there maritiem	2007	EZ
Exportkredietverzekering		EZ
Garantieregeling scheepsbouw (implementatie van LeaderSHIP 2015)	2005	EZ
LeaderSHIP 2015	2003	EC
Deelname aan Europees lucht- en ruimtevaart projecten	2004	EZ
Generieke maatregelen ter bevordering van het vestigingsklimaat (zie tabel 18)		

Bron: Industriebrief 2004, 2005, 2006 (Ministerie van Economische Zaken)

5.7 Thema VI: Startende ondernemingen

Het aantal starters in de maakindustrie vertegenwoordigt 'slechts' 4 procent van het totaal aantal starters in Nederland in 2006. Binnen de maakindustrie is met uitzondering van de chemische industrie in alle sectoren een groei van het aantal starters op te merken over de periode 2002-2006. De metaalproductenindustrie neemt bijna 50 procent van alle startende bedrijven in 2006 voor hun rekening.

Gezien het bovenstaande lijkt het ondersteunen van starters in de maakindustrie op zijn plaats. Niettemin zou bijvoorbeeld het al dan niet verkrijgen van een starterlening aan de markt moeten worden overgelaten. Alleen in tijden dat de financieringsmogelijkheden vanuit de markt beperkt zijn zou de overheid kunnen inspringen. Het Ministerie van Economische Zaken heeft in 2005 het zogenaamde kapitaalmarktpakket gelanceerd. Dit pakket biedt een aantal samenhangende regelingen die de mogelijkheden tot ondernemingsfinanciering verbeteren waarbij de nadruk ligt op het MKB.

Het Besluit Borgstellingregeling Midden- en Kleinbedrijf (BBMKB) is in 2005 van kracht gegaan en heeft als doel het vergroten van de toegang van het MKB tot bankkrediet bij bedrijfsoverdrachten en voor innovatieve bedrijven. De nadruk ligt hierbij vooral op starters, voor deze groep is het garantiepercentage verhoogd van 67 naar 80 procent. Tevens is er overeenstemming met de banken over aanpassing van de BBMKB waardoor garantieverlening eenvoudiger, goedkoper en transparanter wordt. Hierdoor is het interessanter voor banken om de BBMKB voor kleinere kredieten toe te passen.

De Groeifaciliteit werd in het eerste kwartaal van 2006 operationeel. Deze faciliteit verbetert de financieringsmogelijkheden van snel groeiende bedrijven in het MKB. De faciliteit biedt bijvoorbeeld een garantie van 50% op risicokapitaal (aandelen en achtergestelde leningen) dat door financiers aan MKB bedrijven wordt verstrekt. Op termijn maakt de nieuwe faciliteit € 170 miljoen aan garanties per jaar mogelijk.

Het Technopartner programma maakt durfkapitaal vrij voor startende technologiebedrijven. TechnoPartner helpt mensen die op basis van een technische vinding een onderneming starten. Daarvoor richt zij zich met haar activiteiten ook op kennisinstellingen, universiteiten, grote ondernemingen, banken en investeerders.

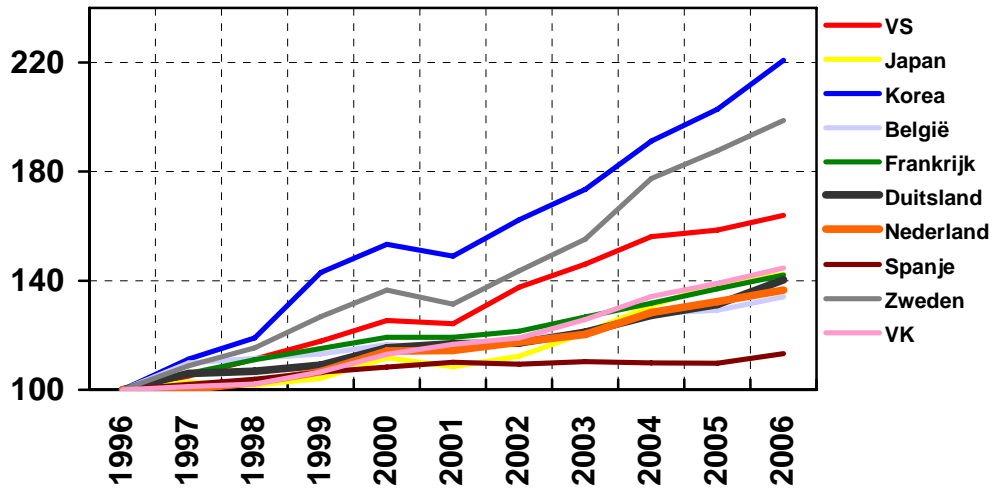
Tabel 24 Startende ondernemingen

Maatregel/ Beleid	Jaartal	Organisatie
Kapitaalmarktpakket	2005-2006	EZ
Verhoging garantiepercentage borgstellingsregeling BBMKB	2005	EZ
Aanpassing BBKMB t.b.v. garantieverlening	2006- nu	EZ
Groeifaciliteit	2006 - nu	EZ
TechnoPartner-programma/ kansenzones	2005-nu	EZ/OCW
Meer inzet compensatiebeleid t.b.v. jonge- en innovatieve bedrijven	2005-nu	EZ

Bron: Industriebrief 2004, 2005, 2006 (Ministerie van Economische Zaken)

Bijlage A.1

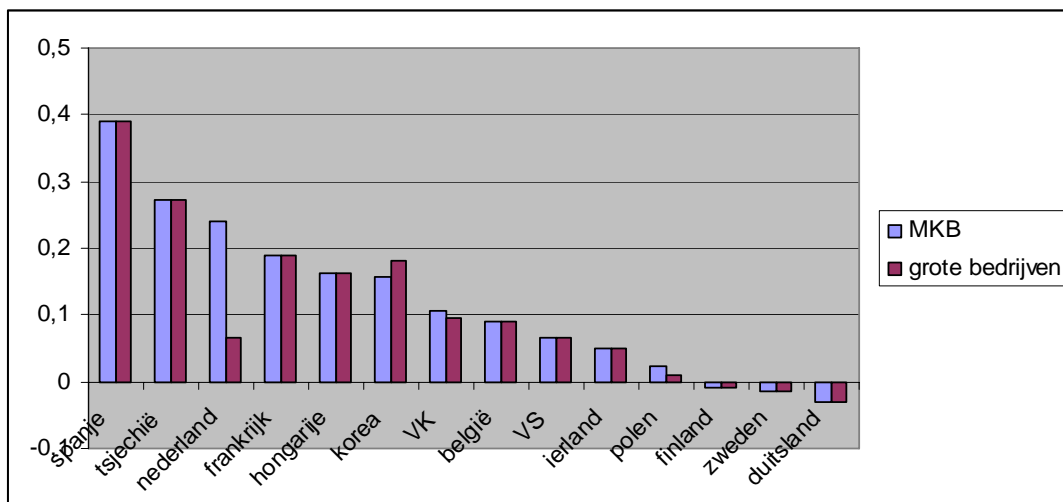
Productie van de maakindustrie per arbeidsjaar (index=1996)

Bron: U.S. Department of Labor (Bureau of Labor Statistics), bewerking SEO Economisch Onderzoek

Bijlage A.2

Percentage belastingvoordeel op R&D-investeringen 2007

Bron: OECD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Bijlage A.3

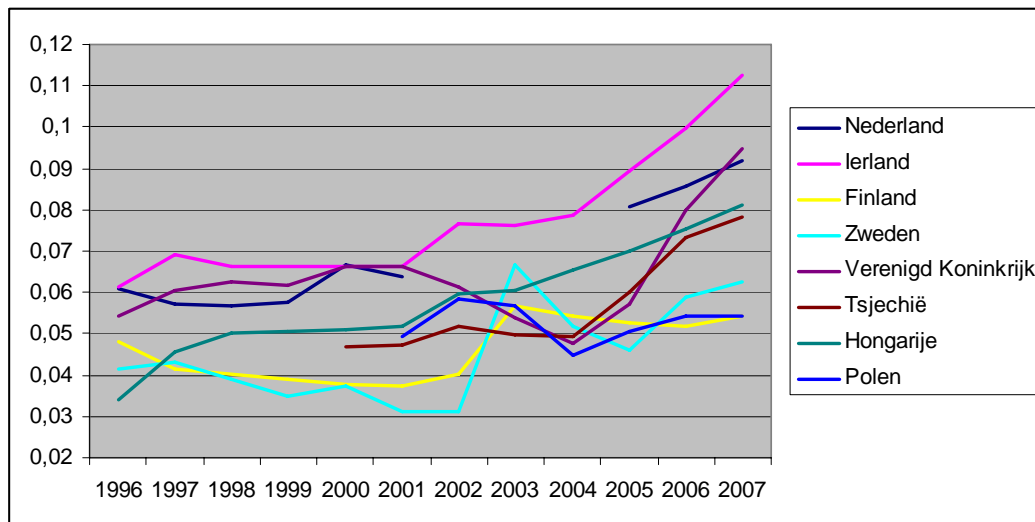
Verdeling van in- en uitvoerwaarde naar SITC-indeling, 1996-2007

	Invoer		Uitvoer	
	1996	2007	1996	2007
Totaal goederen	140	307	154	348
Voeding en levende dieren	10%	8%	16%	11%
Dranken en tabak	1%	1%	3%	2%
Grondstoffen, niet eetbaar, beh. brandst.	5%	4%	5%	5%
Minerale brandstoffen, smeermid. e.d.	8%	16%	7%	12%
Dierlijke en plantaardige oliën/vetten	1%	1%	1%	1%
Chemische producten	12%	14%	17%	17%
Fabricaten, ingedeeld naar grondstof	15%	13%	12%	11%
Machines en vervoermaterieel	34%	33%	29%	33%
Diverse gefabriceerde goederen	13%	11%	10%	8%
Niet afzonderlijk genoemde goederen	0%	0%	0%	0%

Bron: CBS, bewerking SEO Economisch Onderzoek

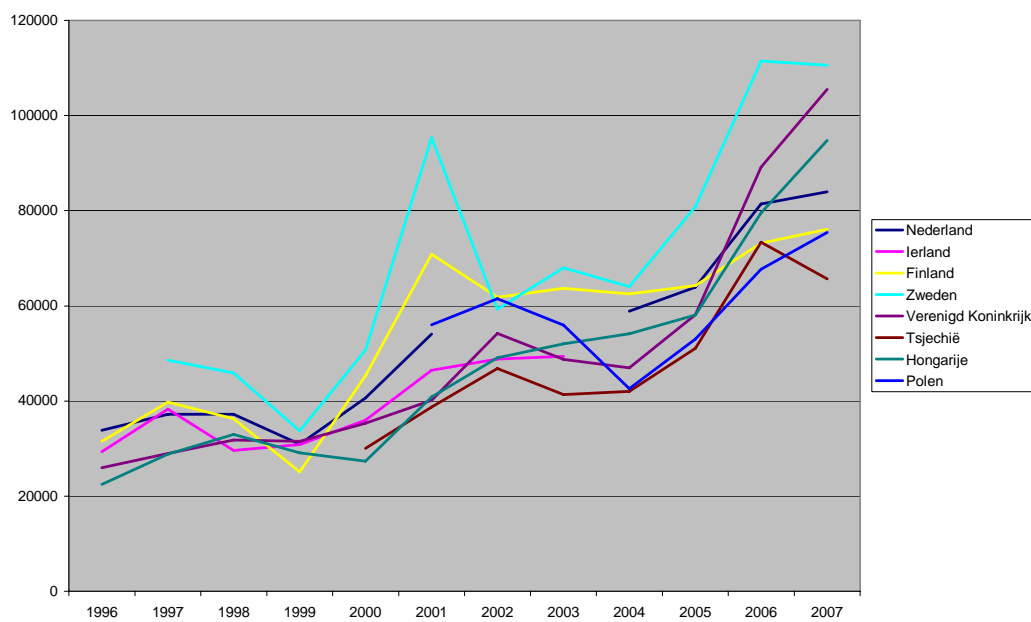
Bijlage A.4

Elektriciteitsprijzen voor industriële gebruikers in euro's per kWu, 1996-2006 in Nederland, Ierland, Finland, Zweden, Verenigd Koninkrijk, Tsjechië, Hongarije en Polen

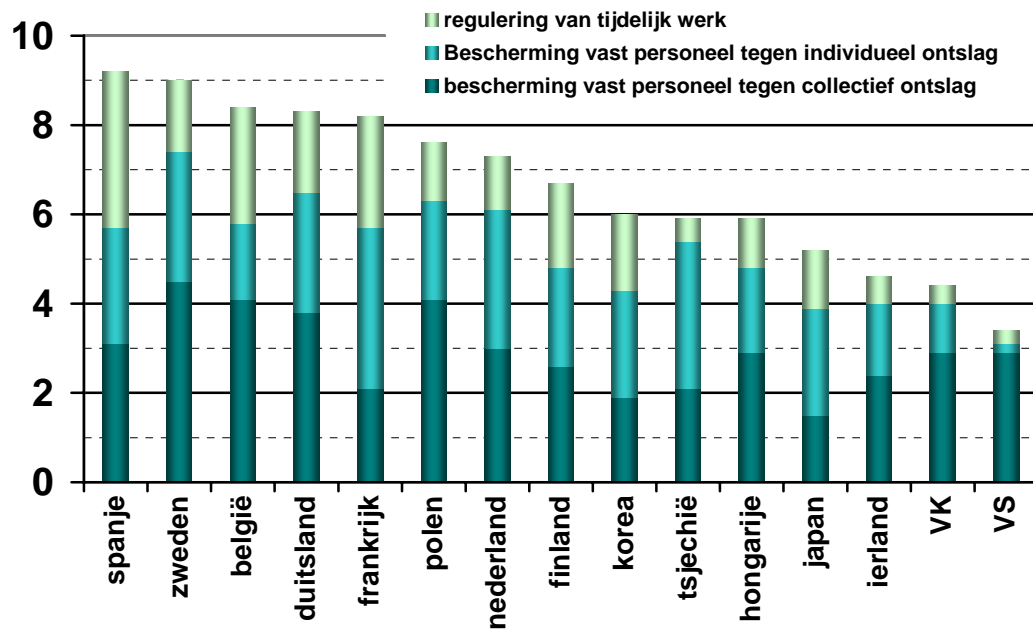
Bijlage A.5

Gasrijzen voor industriële gebruikers in euro's per kWu, 1996-2007 in Nederland, Ierland, Finland, Zweden, Verenigd Koninkrijk, Tsjechië, Hongarije en Polen

Bijlage A.6

Ontslagbescherming reguliere arbeid en regulering tijdelijke arbeid 2003

Bron: OECD, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Bronnen & literatuur

Berg, van de M., K. van Buijen, T. van Giffen en P. Risseeuw (2008), *The Dutch Trust Industry: Facts and Figures*, SEO-rapport No.25, in opdracht van de International Management Services Association (VIMS) & Dutch Fiduciary Organization (DFA).

Biermans, M.L. en J. Poort (2006), *Industriebeleid op het juiste niveau?*, SEO-rapport 912, in opdracht van Stichting voor Industriebeleid en Communicatie.

Biermans, M.L. en J. Poort (2006), *Kennisvererving in de maakindustrie*, SEO-rapport 856, in opdracht van Stichting voor Industriebeleid en Communicatie.

Biermans, M.L. en J. Poort (2007), *Industrie in Beweging*, SEO-rapport 972, in opdracht van Stichting voor Industriebeleid en Communicatie.

Brouwer, N.M, M. de Nooij en M. Pomp (2003), *SIC Industriemonitor najaar 2003*, SEO-rapport 706, in opdracht van Stichting voor Industriebeleid en Communicatie.

CBS (2005c): *Kennis en economie - Re&D-inspanningen in Nederland 2003*, CBS, Voorburg/ Heerlen.

CBS (2007a), Buitenland steeds belangrijker voor werkgelegenheid in industrie, *CBS-webmagazine*, 5 maart 2007.

CBS (2007b), Een op de vijf grote bedrijven is bezig met het verplaatsen van bedrijfsactiviteiten, *CBS-webmagazine*, 3 december 2007.

Cornet, M., Steeg, M. van der, en B. Vroom, *De effectiviteit van de innovatievoucher 2004 en 2005* Den Haag: CPB, 2007.

EIM (2007), *Evaluatie WBSO 2001-2005*, effecten, doelgroepbereik en uitvoering.

Ernst & Young (2005), *Netherlands Attractiveness Survey 2005*.

Gostelie, E., J.W. Kuenen, K. Cools en K. Nienhuis (2008), *Hoofdkantoren een hoofdzaak: tijd voor een industriepolitiek nieuwe stijl*, the Boston Consulting Group (BCG).

Neprom (2003), *De internationale concurrentiepositie van Nederland bedreigd?*.

De Nooij, M., C. Zijdeveld en J. Theeuwes (2002), *SIC Industriemonitor*, Onderzoek in opdracht van de Stichting voor Industriebeleid & Communicatie.

STEC Groep B.V. (2006), *Operations of Foreign Companies in the Netherlands in 2005*, in opdracht van de Netherlands Foreign Investment Agency, Ministerie van Economische Zaken.

Stichting Innovatie Alliantie (2006), *Raak Werkt!*, Raak-projecten 2005.

Websites:

OECD

Ministerie van Economische Zaken

SenterNovem

seo economisch onderzoek

Roetersstraat 29 . 1018 WB Amsterdam . T (+31) 20 525 16 30 . F (+31) 20 525 16 86 . www.seo.nl